

İN SAN HAKLARI EKSENİNDE İNTERNETİN KONTROLÜ VE HUKUKİ SORUMLULUK REJİMİ

*The Control of the Internet and Legal Liability Rules in the Context of
Human Rights*

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bedii KAYA*

ÖZET

İnternet, küresel bir bilgiye erişim ve iletişim ağıdır. İnternet, her geçen gün büyümekte; sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi veya ticari amaçlarla kullanılmaktadır. Bireysel kullanımın yanı sıra kamu hizmetlerinin sunumunda da artık varsayılan mecra internet olmuştur.

İnternet ortamında sınıflandırılması neredeyse mümkün olmayan çeşitlilik ve boyutta içerik barındırılmaktadır. Bu içerikler, önceden belirlenmemiş güzergâhlarla ağda dolaşıma girmekte ve ülkelerin sınırlarını sadece saniyeler içinde aşmaktadır.

Benzeri görülmemiş derecede büyük, dağıtık ve kendine özgü teknik yapısı olan, çok farklı egemenlik alanlarını, kurumları ve kişileri ilgilendiren bir yapının nasıl düzenleneceği hem ulusal hem de uluslararası hukukun en temel meselelerinden biri hâline gelmiştir. Bilhassa internetin kontrolünün ve internet ortamındaki içerikten sorumluluğun nasıl olacağı güncel bir sorun olarak belirlemiştir. Nihayetinde, internetin kullanım alanlarının genişlemesi ve interneti kullanan kişi gruplarının çeşitlenmesi sebebiyle aynı anda birden çok hakkın etkilenmesi, kısıtlanması ve hatta özüne dokunulması kaçınılmaz olmaktadır.

Bu makale, internetin kontrolü ve internet ortamında hukuki sorumluluk meselelerini insan hakları ekseninde incelemektedir. Makalede, Avrupa Konseyinin internete ilişkin tüm deklarasyonları

* İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Bilişim ve Teknoloji Hukuku Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, mehmet@mbkaya.com, ORCID: 0000-0001-5256-9854. Yazar, makaleyi özenle değerlendiren ve yapıcı önerilerini paylaşan anonim hakemlere müteşekkirdir.

ve tavsiye kararları ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) internetle ilgili tüm kararları genel hatlarıyla incelenmektedir. Makalede internet ortamındaki içeriğe erişimin engellenmesi, içeriğin kaldırılması, internet ortamında kişilik haklarının korunması, internet platformlarının hukuki sorumluluğu, unutulma hakkı, üçüncü kişilere ait internet içeriğinden sorumluluk ve üçüncü kişilere ait internet bağlantılarından sorumluluk konuları ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, AİHM'in kararları ışığında ideal bir internet yasasının nasıl olması gerektiği sorusunun yanıtı bulunmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnternet, Kontrol, Sorumluluk, Kısıtlama, İnsan Hakları

ABSTRACT

The Internet is a global information and communication network. The expansion of the Internet has been continuing to grow, and this network is being used for various social, economic, cultural, political, or commercial purposes. Besides individual use, the Internet has evolved into being a default medium for delivering public services.

The unlimited variety and diverse size of content, which is almost impossible to classify, is currently hosted on the Internet. These contents circulate on the network via unfixed routes, and they cross the borders of the countries only within seconds.

Regulating an extensive, distributed network with a unique technical structure that concerns diverse sovereignty areas, institutions, and individuals has become one of the most crucial national and international law issues. In particular, the Internet's control and online content responsibility have emerged as a contemporary problem. Ultimately and inevitably, various fundamental rights are affected, restricted, and their essence is touched at the same time because of the expansion of the usage areas of the Internet and the diversification of the groups of people using the Internet.

This article examines the issue of control of the Internet and matters rotating around legal liability in the online ecosystem in the context of human rights. Within the article, all the declarations and recommendations of the Council of Europe and all the ECtHR decisions regarding the Internet are examined in general terms. This article evaluates the blocking of access to the internet content, the removal of content, the protection of personality rights on the Internet, the legal responsibility of online platforms, the right to be forgotten, the responsibility for digital content belonging to third parties and to third-party internet links. In this context, the article attempts to answer how an ideal internet law should be formed in the light of the ECtHR jurisprudence.

Keywords: Internet, Control, Liability, Restraint, Human Rights

GİRİŞ

İnternet, en yalın tanımıyla, aynı dili konuşan bilişim sistemlerinin oluşturduğu küresel bir bilgiye erişim ve iletişim ağıdır¹. Konuşulan dilin teknik adı protokoldür. TCP/IP isimli protokol vasıtasıyla internet ağı üzerinde iletişim kurulmakta ve bilgi sınırsız bir ağda dolaşıma girmektedir².

İnternet, güvenlik değil güven ilkesi üzerine inşa edilmiş, sürekli iletişim ve birlikte çalışabilirlik (*inter-operability*) yaklaşımı ile geliştirilmiştir. İnternetin gelişimi, bilim ve ulusal güvenliğin evliliği olarak betimlenmektedir³. Benzer şekilde internetin gelişim hikâyesi merkezin ölümü, ağın politik ve ticari yükselişi olarak da ifade edilmektedir⁴.

İnternet ağı her geçen gün büyümekte; sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi veya ticari amaçlarla kullanılmaktadır. Mobil cihazlar sayesinde artık neredeyse her yerde ağa erişmek mümkündür. Veri barındırma maliyetinin nispeten düşmesi ve yeni nesil sosyal ağ platformları sayesinde sınıflandırılması neredeyse mümkün olmayan çeşitlilik ve boyuttaki içerik internet ortamında barındırılabilir hâle gelmiştir. Bu içerikler, önceden belirlenmemiş güzergâhlarla ağda dolaşıma girmekte ve ülkelerin sınırlarını saniyeler içinde aşmaktadır.

İnternetin düzenlenmesi için yeni bir toplumsal sözleşmeye ihtiyaç olduğu belirtilmektedir⁵. Bu ihtiyacın kökeninde meşruiyet sorunu kadar dünyanın ilk kez bu denli büyük, dağıtık ve kendine özgü teknik yapısı olan, çok farklı egemenlik alanlarını, kurumları ve kişileri ilgilendiren bir alanın regülasyonu ile karşı karşıya kalmış olması da yatmaktadır⁶.

¹ Lambert, P. (2018). *Gringras: The Laws of the Internet*, Haywards Heath: Bloomsbury Professional, s. 1.

² İnternet öncesinde de ağlar arasında veri iletişimini mümkün kılan yöntemler vardı. İnterneti bu yöntemlerden farklı kılan temel husus, verinin ağdaki hareketidir. İnternet dışındaki diğer ağlarda veriyi bir noktadan diğer noktaya göndermek için sadece alıcıyı belirtmek yetmemekte, ayrıca verinin izleyeceği güzergâhların da belirlenmesi gerekmektedir. İnternet ağında ise sadece alıcının belirtilmesi yeterli olup *router* olarak adlandırılan ağ donanımları, paketin nihai adresine ulaştırılmasını sağlamaktadır. Bu da interneti pratik ve yaygın kılan en temel özelliktir.

³ Bidgoli, H. (2004). *The Internet encyclopedia - Volume 2*, Hoboken New Jersey: John Wiley & Sons, s. 114.

⁴ Ryan, J. (2010). *A history of the Internet and the digital future*, London: Reaktion Books, s. 3.

⁵ Mueller, M. (2002). *Ruling the root Internet governance and the taming of cyberspace*, Cambridge: MIT Press, s. 5.

⁶ a.g.e., s. 5.

Sınırsız sayıda ve birbirinden çok farklı paydaşı ilgilendiren niteliği sebebiyle internetin yönetime değil ancak özel bir yönetişime konu olabileceği haklı olarak belirtilmektedir⁷. Nihayetinde internetin kullanım alanlarının genişlemesi ve interneti kullanan kişi gruplarının çeşitlenmesi sebebiyle aynı anda birden çok hakkın etkilenmesi, kısıtlanması ve hatta özüne dokunulması kaçınılmaz olmaktadır.

İnternet ortamının düzenlenmesi hem ulusal hukukların hem de uluslararası hukukun en güncel meselesidir. İnternetin kullanım alanlarının genişlemesi ve kullanım oranlarının artmasıyla birlikte devletlerin internete müdahaleleri de artmıştır. Başlangıçta sınırlı sayıda suçla mücadele amacıyla internete müdahale eden devletler, zamanla kendi ideolojilerine göre internet içeriğini düzenlemeye ve istenmeyen içeriği filtrelemeye yahut bunlara erişimi engellemeye başlamıştır⁸.

Devletler özellikle terörizmle, radikalleşme ve aşırıcılıkla mücadele, seçim güvenliğinin sağlanması, dezenformasyon, nefret söylemi, şiddete teşvik ve çocuk pornografisiyle mücadele, dolandırıcılığın önlenmesi, fikrî mülkiyet haklarının korunması, kamu sağlığının ve genel olarak da kamu düzeninin korunması gibi sebeplerle internet ortamına daha sık müdahale etmektedir. Keza sosyal medya şirketleri gibi platformların ciddi bir ekonomik değere ulaşması, toplumsal tartışmaları yönlendirmeye başlaması ve hatta klasik medyanın önüne geçmesi devletlerin bu alanı düzenlemeye yönelik iştahını artırmıştır.

İnternet ortamının düzenlenmesi, salt ulusal hukuku ilgilendiren bir mesele değildir; bir yanıyla da uluslararası hukukla bağlantılı bir konudur. Nihayetinde, bir devletin uyguladığı engelleme ve filtreleme yöntemleri sebebiyle sınır aşan veri akışına hanel gelebilmektedir. Yine bir devletin sınırları içinde yer alan ve yurt dışına yayın yapan bir platforma uygulanan kısıtlama, başka devletlerdeki bireylerin ifade özgürlükleri ile diğer bazı temel hak ve özgürlüklerini etkileyebilmektedir.

⁷ Mathiason, J. (2009). *Internet governance: the new frontier of global institutions*, London: Routledge, s. 17.

⁸ İnternetin mukayeseli hukukta düzenlenmesine ilişkin kapsamlı bir inceleme için bkz. Deibert, R., Palfrey, J., Rohozinski, R., Zittrain, J. (2008). *Access Denied: the Practice and Policy of Global Internet Filtering*, Cambridge: MIT Press; Deibert, R., Palfrey, J., Rohozinski, R., Zittrain, J. (2010). *Access Controlled: the Shaping of Power, Rights, and Rule in Cyberspace* (Information revolution and global politics, Cambridge: MIT Press); Deibert, R., Palfrey, J., Rohozinski, R., Zittrain, J. (2012). *Access Contested: Security, Identity, and Resistance in Asian Cyberspace* (Information Revolution and Global Politics, Cambridge: MIT Press).

İnternetin düzenlenmesi, dinamik bir alandır; yeni gelişen teknolojiler ve ortaya çıkan sorunlarla yeni biçimler almaktadır. İnternetin teknik kontrolü, bünyesinde muhtelif yapısal sorunlar barındıran bir meseledir. Şifreleme teknolojilerinin yaygınlaşması, yerelleşme, ağların parçalara ayrılması ve ağdaki dijital içeriğin kontrolü için çok büyük ölçekte verinin işlenmesi gerekliliği ağ izleme teknolojilerinin yetersiz kalmasına sebep olmaktadır. Bu durumda aşırı engelleme veya hiç engellememenin diğer bir deyişle hatalı pozitif (*false positive*) ve hatalı negatif (*false negative*) durumların ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır.

İnternetin kontrolündeki bir diğer temel sorun içeriğin sınıflandırılmasıdır. İnternet ortamında her türlü içerik kendisine yer bulabilmektedir. Genel olarak hukuka aykırı içerik ve zararlı içerik şeklinde ikili bir ayırım yapılsa da bu ayırım, hukuk düzenlerinin farklılığı ve bu alandaki bağlayıcı uluslararası düzenlemelerin sınırlı sayıda olması sebebiyle yetersiz kalmaktadır.

Benzer bir sorun internet ortamındaki içeriklerden sorumlulukta da gözlemlenmektedir. Bir hukuk düzeninin ifade özgürlüğü sınırları içinde gördüğü bir içeriğin başka bir hukuk düzeninde hukuka aykırı içerik kategorisinde değerlendirilmesi pekâlâ mümkündür. Müstehcenliğin tanımından terörizmin tanımına kadar geniş bir yelpazede rastlanan bu tür tanım farklılıklarıyla platformların hukuki tanımlamasında da karşılaşmaktadır. Bazen platformdaki içerikler doğrudan platformla özdeşleştirilip içerik sahibi ile platform sahibi aynı sorumluluk rejimine tabi tutulmakta, bazen de içerik sahibi ve platform sahibi özel kurallar vasıtasıyla müstakil sorumluluk rejimlerine tabi kılınmaktadır.

Platformlar için genel kabul gören güvenli liman yaklaşımı da özellikle nefret söylemi ile mücadele, şiddete teşvik çağrılarının önlenmesi ve dezenformasyonla mücadele gibi sebeplerle farklı şekilde uygulanmaya başlamıştır. Platformların barındırdıkları üçüncü kişilere ait içeriklerden veya haber sitelerinin, kullanıcı yorumlarından sorumsuzluğunun istisnaları her geçen gün artmaktadır. Özellikle insan hakları alanındaki içtihatlarda da ana kuraldan sapma çarpıcı şekilde gözlemlenmektedir. Keza küresel salgınlar gibi olağanüstü dönemlerde tüm kurallar ters yüz edilebilmekte veya askıya alınabilmektedir.

İnternet ortamının düzenlenmesinde, algılama ve belirsizlik döneminin geride kaldığı, artık daha somut ve spesifik sorunlara

ilişkin detaylı kuralların var olduğu bir noktaya gelinmiştir. Bazen bağlayıcı hukuk kuralları bazen de yumuşak hukuk kuralları bu alanın düzenlenmesinde belirleyici olabilmektedir. Yargı içtihatları ise düzenlemelere yol göstermekte, boşlukları doldurmakta ve alanı şekillendirmektedir.

Bu çalışma, internetin kontrolü ve internet ortamında hukuki sorumluluk meselelerini insan hakları ekseninde incelemektedir. Çalışmada, Avrupa Konseyinin internete ilişkin tüm deklarasyonları ve tavsiye kararları ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (“AİHM”) internetle ilgili tüm kararları genel hatlarıyla incelenmektedir. İnternet ortamındaki içeriğe erişimin engellenmesi, içeriğin kaldırılması, internet ortamında kişilik haklarının korunması, internet platformlarının hukuki sorumluluğu, unutulma hakkı, üçüncü kişilere ait internet içeriğinden sorumluluk ve üçüncü kişilere ait internet bağlantılarından sorumluluk içtihatlarına değinen bu çalışma; AİHM’in kararları ışığında ideal bir internet yasasının nasıl olması gerektiği sorusunun yanıtını bulmaya çalışmaktadır.

Çalışma şu şekilde yapılandırılmıştır: Birinci bölümde, Avrupa Konseyinin internete ilişkin yayımladığı bütün deklarasyonlar ve aldığı tavsiye kararları incelenmiştir. İkinci bölüm, AİHM’in internetle ilgili tüm kararlarına ayrılmıştır. Bu bölümde, AİHM’in kararları genel hatlarıyla incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümü, AİHM kararları ışığında bir internet yasasının hangi nitelikleri haiz olması gerektiği sorusunun yanıtını bulmaya çalışmaktadır. Son bölümde ise çalışma neticelendirilmektedir.

I. AVRUPA KONSEYİNİN İNTERNETE İLİŞKİN DEKLARASYON VE KARARLARI

Avrupa Konseyi, internetin yaygınlaşması, sosyal ve ekonomik hayata etkisinin artmaya başlamasıyla birlikte özellikle insan hakları açısından çeşitli tavsiye kararları almış, deklarasyonlar ve rehberler yayımlamıştır. Çoğu yumuşak hukuk kuralı niteliğinde olan, temelde bağlayıcılığı bulunmayan, tavsiye niteliğindeki bu metinlerin önemi nedir? Bu belgeler temelde bağlayıcı olmasa da uzun vadede insan hakları hukukunun gelişimi, mevzuatın biçimlendirilmesi ve AİHM içtihatlarının şekillenmesinde önemli rollere sahiptir.

AİHM kararlarında bu belgelerden alıntılar ve bu belgelere açık atıflar yapıldığı dikkate alındığında dolaylı bağlayıcı etki daha net gözlemlenebilmektedir. Diğer bir deyişle yumuşak hukuk kuralları sert hukuk kurallarının özünü, ruhunu, temel gelişim dinamiğini oluşturmaktadır. Teknik ve dinamik alanların yumuşak hukuk kuralları ile düzenlenmesi en makul yaklaşımdır.

Bu bölümde, Avrupa Konseyinin temel internet yönetim belgelerine yer verilecektir. Çalışmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda bunlardan sadece internet hukukuyla doğrudan bağlantılı olanlar ele alınacaktır. Tüm deklarasyonlar ve tavsiye kararları kronolojik sıra içinde şu şekilde özetlenebilir:

1999

Avrupa Konseyi, 23 Şubat 1999 tarihinde kabul ettiği İnternette Özel Hayatın Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı'nda, internet kullanıcıları ve internet hizmet sağlayıcıları için ayrı ayrı teknik ve hukuki tavsiyelerde bulunmuştur⁹. Tavsiyeler her türlü bilgi otobanını kapsayacak şekilde hazırlanmış ve genel olarak hizmet sağlayıcıların şeffaflığına vurgu yapmıştır. Avrupa Konseyi, bu tavsiye kararında bilgi otobanlarındaki en temel sorunların anonimlik, veri güvenliği ve mahremiyet olduğunu belirtmiştir.

2000

Avrupa Konseyi, 13 Temmuz 2000 tarihli Arşiv Erişimine Yönelik Bir Avrupa Politikası Hakkında Tavsiye Kararı'nda arşivlere erişim konusunu ele almıştır¹⁰. Tavsiye kararında arşive erişimin bir hak olarak kabul edilmesi, bu hakkın herkese aynı şekilde kullanılabilmesi, kısıtlamaların sadece kamusal menfaatleri ve kişileri korumak için gerekli olduğu durumlarda uygulanması, tüm kısıtlamaların süreyle sınırlı olması, kısıtlı erişimli belgelere erişim koşullarının herkes için aynı olması gerektiği belirtilmiştir.

⁹ Avrupa Konseyi, *Recommendation No. R (99) 5 of the Committee of Ministers to member states for the protection of privacy on the Internet Guidelines for the protection of individuals with regard to the collection and processing of personal data on information highways (adopted by the Committee of Ministers on 23 February 1999 at the 660th meeting of the Minister's Deputies)*, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804f4429 (Erişim tarihi: 1/11/2020).

¹⁰ Avrupa Konseyi, *Recommendation No. R (2000) 13 of the Committee of Ministers to member states on a European policy on access to archives (Adopted by the Committee of Ministers on 13 July 2000, at the 717th meeting of the Ministers' Deputies)* <https://rm.coe.int/16804cea4f> (Erişim tarihi: 1/11/2020).

2001

Avrupa Konseyinin 5 Eylül 2001 tarihli Siber İçeriğin Öz Düzenlenmesine İlişkin Tavsiye Kararı, internet ortamındaki içeriğin sınıflandırılması konusunu ele almıştır¹¹. Bu tavsiye kararında zararlı içerik-hukuka aykırı içerik ayırımına değinilmiştir. Karar, hukuka aykırı içeriğin nitelendirilmesinde ulusal ceza mevzuatlarının belirleyici olacağını belirtmiştir. Zararlı içeriğin tanımının ise farklılık gösterebileceğini vurgulamıştır. Zira çocukların fiziksel, ruhsal ve ahlaki gelişimleri için neyin potansiyel anlamda zararlı olarak nitelendirileceği değişkenlik gösterebilen bir husustur. Karar ayrıca etkin şikâyet sistemlerinin sahip olması gereken asgari nitelikleri tanımlamıştır.

2003

2003 yılına gelindiğinde Avrupa Konseyinin gündemine internete erişim konusu girmiştir. 28 Mayıs 2003 tarihli İnternette İletişim Özgürlüğüne İlişkin Deklarasyon'da Konsey, internet ortamındaki iletişime yönelik sınırsız bir ön denetimin istisnai bir durum olarak kalması ve bireylerin internete erişiminin önündeki engellerin kaldırılması gerektiğinin altını çizmiştir¹². Deklarasyon'a göre kamu otoriteleri, engelleme veya filtreleme gibi genel önlemler vasıtasıyla, sınır tanımayan bir şekilde toplumun bilgiye veya internet ortamındaki diğer iletişim olanaklarına erişiminin önüne geçmemelidir. Bu durum, küçüklerin bulunabileceği okul veya kütüphane gibi yerlerde onların korunması amacıyla filtreleme yapılmasını engellemeyecektir.

2005

Avrupa Konseyi, 13 Mayıs 2005 tarihinde Bilgi Toplumunda İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Deklarasyonu'nu kabul etmiştir¹³.

¹¹ Avrupa Konseyi, *Recommendation Rec (2001) 8 of the Committee of Ministers to member states on self-regulation concerning cyber content (self-regulation and user protection against illegal or harmful content on new communications and information services)* (Adopted by the Committee of Ministers on 5 September 2001, at the 762nd meeting of the Ministers' Deputies) <https://www.osce.org/files/f/ documents/0/7/31584.pdf> (Erişim tarihi: 1/11/2020).

¹² Avrupa Konseyi, *Committee of Ministers Declaration on freedom of communication on the Internet* (Adopted by the Committee of Ministers on 28 May 2003 at the 840th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dfbd5 (Erişim tarihi: 1/11/2020).

¹³ Avrupa Konseyi, *Declaration of the Committee of Ministers on human rights and the rule of law in the Information Society* CM(2005)56, https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Public_participation_internet_governance/Declaration-Information-Society/011_DeclarationFinal%20text_en.asp (Erişim tarihi: 1/11/2020).

Bu Deklarasyon, Dünya Bilgi Toplumu Zirvesi'nin Tunus Aşamasına Avrupa Konseyinin görüşü olarak sunulmuştur. Deklarasyon'da Avrupa Konseyine üye devletler, bilgi ve iletişim teknolojilerinin, mevcut insan hakları enstrümanlarının aslen geliştiği sosyal, teknolojik ve hukuki ortamı değiştirme potansiyeli taşıdığı farkında olduklarını belirtmiştir. Üye devletler bu tür teknolojilerin, demokratik süreçlerin ayrılmaz parçası olduğunun ve insan haklarının kullanılmasında geniş imkânlar sunabildiğinin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) güvence altına alınan tüm hakların bilgi çağında da tamamen geçerli olduğunun ve yeni teknolojik gelişmelerden bağımsız şekilde korunması gerektiğinin altını çizmiştir.

2006

2006 yılında Avrupa Konseyi, çocukların eğitimi konusuna odaklanmıştır. Konsey, 27 Eylül 2006 tarihinde kabul ettiği Yeni Bilgi ve İletişim Ortamında Çocukların Güçlendirilmesi Tavsiye Kararı'nda çocukların bilişim okuryazarlığının artırılmasını, çocukların bilinçlendirilmesini ve bunun üye devletlerin eğitim müfredatlarının bir parçası hâline getirilmesini önermiştir¹⁴. Tavsiye kararı üye devletleri, çocukların bilgi ve iletişim teknolojileri karşısında güçlendirilmesi için pedagojik içerikler üretmeye, öğrenme araçları oluşturmaya ve araştırma programları geliştirmeye davet etmektedir.

2007

26 Eylül 2007 tarihinde kabul ettiği Yeni Bilgi ve İletişim Ortamında İfade ve Bilgi Özgürlüğünün Geliştirilmesine İlişkin Tavsiye Kararı'nda Avrupa Konseyi, yeni bilgi ve iletişim ortamında ifade ve bilgi özgürlüğünün geliştirilmesi için bireysel kullanıcıların güçlendirilmesi, güvenilir bilgi, esnek içerik oluşturma ve bilgi sürecinde şeffaflığın sağlanması için ortak standartlar ve stratejiler geliştirilmesi; bilgi teknolojileri (BT) altyapılarına makul şekilde erişim, bir kamu hizmeti olarak bilgiye erişim ve paydaşlar arasında iş birliği konularında üye devletleri eyleme geçmeye çağırmaktadır¹⁵.

¹⁴ Avrupa Konseyi, *Recommendation Rec(2006)12 of the Committee of Ministers to member states on empowering children in the new information and communications environment (Adopted by the Committee of Ministers on 27 September 2006 at the 974th meeting of the Ministers' Deputies)* https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805af669 (Erişim tarihi: 1/11/2020).

¹⁵ Avrupa Konseyi, *Recommendation CM/Rec(2007)11 of the Committee of Ministers to*

Benzer doğrultuda 7 Kasım 2007 tarihinde kabul edilen İnternetin Kamu Hizmeti Boyutunun Geliştirilmesine Yönelik Önlemlere İlişkin Tavsiye Kararı, hayatın farklı alanlarında farklı amaçlarla kullanılması sebebiyle internetin erişilebilir, makul ücretli, güvenli, güvenilir ve işler olmasına yönelik meşru bir beklentinin oluştuğunu vurgulamış; insan hakları ve demokrasi, erişim, açıklık, çeşitlilik ve güvenlik bağlamında Avrupa Konseyinin paydaş katılımını önceleyen politikalar geliştirmesine yönelik çağrı yapmıştır¹⁶.

2008

Avrupa Konseyi, 26 Mart 2008 tarihinde kabul ettiği İnternet Filtreleri Bağlamında İfade ve Bilgi Özgürlüğüne Saygının Teşvik Edilmesine Yönelik Tedbirleri İçeren Tavsiye Kararı'nda internet filtrelerine, bunların nasıl kullanıldıklarına ve kapsamlarının ne olduğuna değinmektedir¹⁷. Tavsiye kararı, üye devletlere, filtreleme alanında minimum standartları geliştirme, kullanım amaçlarına göre filtrelerin etkinlik ve ölçülülüklerini düzenli olarak gözden geçirme ve güncelleme çağrısında bulunmaktadır.

Aynı yıl kabul edilen 20 Şubat 2008 tarihli İnternet Ortamında Çocukların İtibarı, Güvenlik ve Mahremiyetlerinin Korunmasına İlişkin Deklarasyon ise ifade özgürlüğünün ve bilgiye erişim hakkının herhangi bir kamusal kısıtlamaya veya sınıra tabi olmaksızın kullanılması gerektiğinin altını çizmiştir¹⁸. Deklarasyon, Avrupa Konseyine üye tüm devletlerin çocukların haklarının korunmasına yönelik sorumluluğu olduğunu hatırlatarak internette iletişim özgürlüğünün özellikle çocukların haklarına hanel getirmemesi gerektiğini tekrarlamıştır.

member states on promoting freedom of expression and information in the new information and communications environment (Adopted by the Committee of Ministers on 26 September 2007 at the 1005th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d4d0e (Erişim tarihi: 1/11/2020).

¹⁶ Avrupa Konseyi, *Recommendation CM/Rec(2007)16 of the Committee of Ministers to member states on measures to promote the public service value of the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 7 November 2007 at the 1010th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d4a39 (Erişim tarihi: 1/11/2020).*

¹⁷ Avrupa Konseyi, *Recommendation CM/Rec(2008)6 of the Committee of Ministers to member states on measures to promote the respect for freedom of expression and information with regard to Internet filters (Adopted by the Committee of Ministers on 26 March 2008 at the 1022nd meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d3bc4 (Erişim tarihi: 1/11/2020).*

¹⁸ Avrupa Konseyi, *Declaration of the Committee of Ministers on protecting the dignity, security and privacy of children on the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 20 February 2008 at the 1018th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d3d2d (Erişim tarihi: 1/11/2020).*

2009

Avrupa Konseyi, eğitim meselesini 2009 yılında tekrar gündemine almıştır. 8 Temmuz 2009 tarihli Çocukları Zararlı İçeriğe ve Davranışlara Karşı Koruma ve Çocukların Yeni Bilgi ve İletişim Ortamına Aktif Katılımlarını Yaygınlaştırmaya İlişkin Tavsiye Kararı'nda, bilgi ve haberleşme ortamlarında küçükleri zararlı içeriklerden korumak ve çocukların medya okuryazarlık becerilerini artırmak suretiyle ifade özgürlüğünü ve insan onurunu korumanın Avrupa Konseyinin bir önceliği olduğu vurgulanmıştır¹⁹. Kararın ekinde yer alan Rehber'e göre online içeriğin etiketlenmesi çocuklar için güvenli ve güvenli alanlar geliştirilmesine katkı sunmaktadır. Ancak bu tür etiketleme inisiyatiflerinin etkinliği ve güvenilirliği bu sistemlerden sorumlu olanların hesap verebilirliklerine ve sistemlerin birlikte çalışabilmesine bağlıdır.

2010

Avrupa Konseyi, internet ağında verilerin dolaşımına ilişkin temel bir ilke olan ağ tarafsızlığını ilk defa 2010 yılında kapsamlı olarak gündemine almıştır. Konseyin 29 Eylül 2010 tarihli Ağ Tarafsızlığı Deklarasyonu'na göre kullanıcılar; internet temelli içeriğe, uygulamaya veya tercih edecekleri hizmetlere bunların ücretli veya ücretsiz olmasından bağımsız olarak istedikleri cihazlarla mümkün olan en geniş kapsamda erişim hakkına sahip olmalıdır²⁰. Altyapı veya internete bağlanmak için kullanılan ağdan bağımsız şekilde bu ilke, ağ tarafsızlığı olarak ifade edilmektedir. Avrupa Konseyine göre altyapıya erişim, bu hedefin gerçekleştirilmesi için ön koşuldur.

Avrupa Konseyi, 29 Eylül 2010 tarihinde ayrıca İnternet Protokol Adres Kaynaklarının Kamu Yararına Uygun Yönetimine İlişkin Deklarasyon'u kabul etmiştir²¹. Deklarasyona göre İnternet Protokolü

¹⁹ Avrupa Konseyi, *Recommendation CM/Rec(2009)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to protect children against harmful content and behaviour and to promote their active participation in the new information and communications environment (Adopted by the Committee of Ministers on 8 July 2009 at the 1063rd meeting of the Ministers' Deputies)* https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d0b0f (Erişim tarihi: 1/11/2020).

²⁰ Avrupa Konseyi, *Declaration of the Committee of Ministers on network neutrality (Adopted by the Committee of Ministers on 29 September 2010 at the 1094th meeting of the Ministers' Deputies)* https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805ce58f (Erişim tarihi: 1/11/2020).

²¹ Avrupa Konseyi, *Declaration of the Committee of Ministers on the management of the Internet*

Versiyon 4 (IPv4) adresleri kısıtlı kaynaktır ve tükenme aşamasındadır. Bu durum, internetin genişlemesine ve mevcut çalışabilirliğine risk oluşturmaktadır. Bu sebeple dağıtılmayan veya kullanılmayan IPv4 adreslerinin kamu yararına uygun şekilde yönetilmesi arzu edilmektedir. Deklarasyona göre Avrupa Konseyinin nihai hedefi, herkes tarafından internet kaynaklarına stabil ve sürekli erişiminin sağlanmasıdır.

2011

Avrupa Konseyinde internete ilişkin en yoğun tartışmaların yaşandığı yıl, 2011 yılı olmuştur. Bu yıl internetin farklı bir boyutuna ilişkin muhtelif tavsiye kararları alınmış ve deklarasyonlar yayımlanmıştır.

Avrupa Konseyinin 21 Eylül 2011 tarihinde kabul ettiği Alan Adları ve İsim Dizeleri Bağlamında İfade ve Bilgi Özgürlüğü ile Toplantı ve Örgütlenme Özgürlüğünün Korunmasına İlişkin Deklarasyon'a göre alan adları ve isim dizelerinde yer alan ifadelerin önsel şekilde (*apriori*) ifade özgürlüğü ile bilgi alma ve verme hakkının dışında değerlendirilmemesi gerekmektedir²². Nihayetinde bir alan adı veya isim dizesi ve bunların oluşturdukları ifade türleri, barındırılan içerikle ayrılmaz şekilde iç içe geçmiştir. Deklarasyon'a göre internet özgürlüklerine hanel gelmemesi için bu konudaki hassasiyetlerin hem Avrupa Konseyine üye devletler nezdinde hem de ICANN ("*The Internet Corporation for Assigned Names and Numbers*") tarafından geliştirilen yeni üst düzey alan adlarında gözetilmesi gerekmektedir.

2005 yılında Tunus'ta gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Dünya Bilgi Toplumu Zirvesi ile alevlenen internet yönetişimi konusu, 2011 yılında tekrar Avrupa Konseyinin gündemine gelmiştir. Konsey, 21 Eylül 2011 tarihinde güncel politik pozisyonunu ortaya koymak amacıyla İnternet Yönetişimi İlkeleri Deklarasyonu'nu kabul etmiştir²³. Deklarasyon,

protocol address resources in the public interest (Adopted by the Committee of Ministers on 29 September 2010 at the 1094th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805ce5bd (Erişim tarihi: 1/11/2020).

²² Avrupa Konseyi, *Declaration by the Committee of Ministers on the protection of freedom of expression and information and freedom of assembly and association with regard to Internet domain names and name strings (Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011 at the 1121st meeting of the Ministers' Deputies)* https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805b1059 (Erişim tarihi: 1/11/2020).

²³ Avrupa Konseyi, *Declaration by the Committee of Ministers on Internet governance principles (Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011 at the 1121st meeting of the Ministers' Deputies)* https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cc2f6 (Erişim tarihi: 1/11/2020).

internette sürdürülebilir, insan merkezli ve hak temelli bir yaklaşımı mümkün kılmak için internet yönetişimi ilkelerini hâkim kılmak gerektiğini belirtmiştir. Deklarasyon bu doğrultuda insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü, çoklu paydaş yönetişimi, devletlerin sorumlulukları, internet kullanıcılarının güçlendirilmesi, internetin evrenselliği, internetin bütünlüğü, merkezî olmayan yönetim, mimari ilkeler, açık ağ, kültürel ve dilsel çeşitlilik konularında temel ilkeler ortaya koymuştur.

Benzer şekilde 21 Eylül 2011 tarihinde kabul edilen Yeni Bir Medya Nosyonuna İlişkin Tavsiye Kararı, internet aracılığıyla yürütülen faaliyetlerin medya faaliyetleriyle kesiştiği noktalarda onları da kapsama alarak medyanın tanımını yeni medya nosyonu altında alabildiğine genişletmiştir²⁴. Medyanın teknolojiyle etkileşimi yeni medya nosyonu olarak kavramsallaştırılmıştır.

Aynı doğrultuda 21 Eylül 2011 tarihinde kabul edilen İnternetin Evrenselliğini, Bütünlüğünü ve Açıklığını Koruma ve Geliştirmeye İlişkin Tavsiye Kararı'na göre internet günlük faaliyetler için çok farklı amaçlarla kullanılmaktadır. İnternet hizmetlerinin erişilebilir, makul fiyatlı, güvenli, güvenilir ve işler olmasında bireylerin haklı beklentileri vardır²⁵. Bu beklentiler, devletlere internete ilişkin politikalar geliştirirken genel kamusal yararı dikkatlice gözetme sorumluluğu yüklemektedir. Keza devletlerin de internetin kamu hizmeti değerini korumak ve geliştirmek için en iyi çabanın gösterilmesine yönelik karşılıklı beklentileri vardır.

Son olarak 7 Aralık 2011 tarihinde kabul edilen Özel Olarak İşletilen İnternet Platformları ve Online Hizmet Sağlayıcıları Bağlamında İfade Özgürlüğü ile Toplantı ve Örgütlenme Özgürlüğünün Korunması Deklarasyonu'na göre kamuya sunulan içeriğe müdahale edilmesi veya tüm web sitelerini erişilmez kılmaya yönelik girişimler, ifade özgürlüğü ile bilgi alma ve verme hakkını güvence altına almaya çalışan başta

²⁴ Avrupa Konseyi, *Recommendation CM/Rec(2011)7 of the Committee of Ministers to member states on a new notion of media (Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011 at the 1121st meeting of the Ministers' Deputies)* https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cc2c0 (Erişim tarihi: 1/11/2020).

²⁵ Avrupa Konseyi, *Recommendation CM/Rec(2011)8 of the Committee of Ministers to member states on the protection and promotion of the universality, integrity and openness of the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011 at the 1121st meeting of the Ministers' Deputies)* https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cc2f8 (Erişim tarihi: 1/11/2020).

AİHS'in 10. maddesi ile AİHM'in ilgili içtihatları olmak üzere uluslararası standartlara göre değerlendirilmelidir²⁶. Aynı değerlendirme, belirli menfaat gruplarının etkileşimine yönelik engeller bakımından da yapılmalıdır.

2012

Arama motorları, bilgi toplumundaki artan önemleri sebebiyle Avrupa Konseyinin de gündemine gelmiştir. Konseyin 4 Nisan 2012 tarihli Arama Motorları Bağlamında İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı, arama motorlarının dünya genelinde bilgi almak, tartışmalara katkı sunmak ve demokratik süreçlere katılmak için bilginin, fikirlerin ve diğer içeriklerin araştırılması, alınması ve dağıtımına imkân tanıdığını belirtmiştir²⁷. İnternetin kamu hizmeti niteliğine ilişkin 2007 yılındaki kararı hatırlatan Tavsiye Kararı, internete erişimdeki önemlerine binaen arama motorlarının internet ortamında yer alan, kamuya açık ve dış erişimi amaçlanan içeriği serbestçe tarayıp indekslemesine izin verilmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır.

Arama motorlarıyla birlikte sosyal medyanın insan hakları bağlamında düzenlenmesi de Avrupa Konseyinin politik radarına girmiştir. Avrupa Konseyi 4 Nisan 2012 tarihinde Sosyal Ağ Hizmetleri Bağlamında İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı'nı kabul etmiştir²⁸. Tavsiye kararına göre sosyal ağ veya yaygın adıyla sosyal medya, insan haklarından faydalanmayı mümkün kılmanın yanında demokrasi için katalizör görevindedir. Öyle ki bireyler arasında ifade ve haberleşmenin ve ayrıca kitle iletişimi veya genel olarak kitle haberleşmesinin de aracı konumundadır.

²⁶ Avrupa Konseyi, *Declaration of the Committee of Ministers on the protection of freedom of expression and freedom of assembly and association with regard to privately operated Internet platforms and online service providers (Adopted by the Committee of Ministers on 7 December 2011 at the 1129th meeting of the Ministers' Deputies)* https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805cb844 (Erişim tarihi: 1/11/2020).

²⁷ Avrupa Konseyi, *Recommendation CM/Rec(2012)3 of the Committee of Ministers to member States on the protection of human rights with regard to search engines (Adopted by the Committee of Ministers on 4 April 2012 at the 1139th meeting of the Ministers' Deputies)* https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805caa87 (Erişim tarihi: 1/11/2020).

²⁸ Avrupa Konseyi, *Recommendation CM/Rec(2012)4 of the Committee of Ministers to member States on the protection of human rights with regard to social networking services (Adopted by the Committee of Ministers on 4 April 2012 at the 1139th meeting of the Ministers' Deputies)* https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805caa9b (Erişim tarihi: 1/11/2020).

Tavsiye kararına göre sosyal ağlar, daha geniş halk kitlelerinin bilgiyi alma ve yaymasına yardımcı olmakta; bireylerin politik, sosyal ve kültürel hayata katılımını geliştirmektedir. Aynı doğrultuda, sosyal ağ, internetin kamu hizmeti değerinin bir uzantısı olması sebebiyle demokrasiyi ve sosyal katılımı kolaylaştırmaktadır.

Tavsiye kararı, sosyal ağların sadece sunduğu fırsatlara değil ayrıca oluşturduğu tehdit ve risklere de işaret etmiştir. Tavsiye kararına göre sosyal ağlarda ifade ve bilgi özgürlüğü, özel yaşam hakkı ve insan onuru ihlal edilebilir ve sosyal medya, ayrımcı uygulamalara ev sahipliği yapabilir. Tavsiye kararına göre bu tür tehditler, bireylerin dışlanmasına yol açan süreçleri kapsayan uygun hukuki ve usule ilişkin korumaların yokluğundan kaynaklanmaktadır. Tavsiye kararı, sosyal ağ hizmetlerinin kişilerin hak ve özgürlüklerine saygı göstermesi gerektiğine ilişkin çağrıda bulunmuştur.

2014

Avrupa Konseyinin internete ilişkin en kapsamlı politik metni, 16 Nisan 2014 tarihli İnternet Kullanıcıları İçin İnsan Hakları Rehberi'dir²⁹. Avrupa Konseyi bu rehberde, üye devletlerin insan haklarına saygı gösterme, insan haklarını koruma ve yaygınlaştırma yükümlülüklerinin özel şirketlerin denetlenmesini de kapsadığını belirtmiştir. Rehberde evrensel ve bölünemez olan insan hakları ve bununla ilgili standartlar, herhangi bir özel sektör oyuncusunun internet kullanıcıları üzerine yükleyeceği genel şart ve kuralların üzerindedir.

Keza rehberde, internete ilişkin tüm süreçlerde AİHS ve AİHM'in ilgili içtihatlarının dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca, internete uygulanacak tür türlü kısıtlama yasa ile öngörülmeli, demokratik bir toplumda geçerli bir amaca ulaşılması için gerekli ve orantılı değildir. Rehber, hak ve özgürlüklerinin kısıtlandığını veya haklarının ihlal edildiğini düşündüklerinde internet kullanıcılarının etkili yasal çözümlere erişimlerinin temin edilmesini, devlet ve devletler dışındaki aktörlerle koordinasyonun yaygınlaştırılmasını, devlet yetkilileri ve sivil toplumla etkin bir diyalogun teşvik edilmesini, ayrıca tavsiye etmektedir.

²⁹ Avrupa Konseyi, *Recommendation of the Committee of Ministers to member States on a Guide to human rights for Internet users (Adopted by the Committee of Ministers on 16 April 2014 at the 1197th meeting of the Ministers' Deputies)*
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804d5b31 (Erişim tarihi: 1/11/2020).

2015

Avrupa Konseyi, erişimin engellenmesi uygulamalarının artışının oluşturduğu riskleri dikkate alarak 1 Nisan 2015 tarihinde Bilginin İnternet Ortamında Sınır Ötesine Serbestçe Akışına İlişkin Tavsiye Kararı'nı kabul etmiştir³⁰. Tavsiye kararına göre internet trafiğine kasıtlı veya kasıtsız müdahale eden veya internet içeriğine yahut hizmetlerine ülke içinde sınırlamalar getiren ulusal politikalar, önlemler, ticari faaliyetler, teknolojik uygulamalar o devletin sınırları dışında ifade özgürlüğü ile toplantı ve örgütlenme haklarının kullanımı üzerinde de sonuçlar doğurabilir. Tavsiye kararı, bu durumda başka bir devletin egemenlik hakkının etkilenebileceğinin altını çizmiştir.

Tavsiye kararı, uluslararası ortak bir anlayış geliştirilmesi gerektiğini, internet ortamında bilginin sınır ötesine serbest akışına ilişkin kuralların konsolide hâle getirilmesinin zorunlu olduğunu, tüm bunlar yapılırken çocukların online ortamlarda korunmasına, siber suçlarla mücadele ve kişisel verilerin korunmasına ilişkin uluslararası sözleşmelerle uyumun temin edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

2016

Ağ tarafsızlığı, önemi sebebiyle 2010 yılından sonra 2016 yılında da Avrupa Konseyinin gündemine tekrar gelmiştir. 13 Ocak 2016 tarihinde kabul edilen Ağ Tarafsızlığı Bağlamında İfade Özgürlüğü Hakkı ile Özel Hayat Hakkının Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Tavsiye Kararı, Avrupa Konseyinin ağ tarafsızlığına ilişkin güncel yaklaşımını ortaya koymuştur³¹. Ağ tarafsızlığı ilkesi, internet trafiğinin ayrımcılık yapılmaksızın işlerliği, kullanıcıların bilgi alma ve yayma hakkı ile dilediği hizmeti kullanma hakkı üzerine kuruludur. AİHS'in 10. maddesinin, bilginin sadece içeriğini değil mecrasını da güvence altına aldığını belirten tavsiye kararı, ağ tarafsızlığının, teknik yenilikçiliği ve ekonomik gelişmeyi desteklediğini belirtmiştir.

³⁰ Avrupa Konseyi, *Recommendation CM/Rec(2015)6 of the Committee of Ministers to member States on the free, transboundary flow of information on the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 1 April 2015, at the 1224th meeting of the Ministers' Deputies)* https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c3f20 (Erişim tarihi: 1/11/2020).

³¹ Avrupa Konseyi, *Recommendation CM/Rec(2016)1 of the Committee of Ministers to member States on protecting and promoting the right to freedom of expression and the right to private life with regard to network neutrality (Adopted by the Committee of Ministers on 13 January 2016, at the 1244th meeting of the Ministers' Deputies)* https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1e59 (Erişim tarihi: 1/11/2020).

Aynı yıl kabul edilen 13 Nisan 2016 tarihli İnternet Özgürlüğüne İlişkin Tavsiye Kararı ise internet özgürlüğünü tanımlamış ve bu bağlamda kullanılabilir göstergeleri ortaya koymuştur³². Tavsiye kararında internet özgürlüğü; insan hakları ve temel özgürlüklerin internet ortamında AİHS'ye ve Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ne uygun şekilde icrası, kullanılması ve korunması olarak tanımlanmıştır. Tavsiye kararı ulusal, bölgesel veya küresel tüm internet yönetişimi düzenlemelerinin internet özgürlüğü anlayışının üzerine inşa edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Keza devletlerin internet özgürlüğü için uygun ortamı hazırlamakla yükümlü olduğu ifade edilmektedir.

2018

Avrupa Konseyinin internete ilişkin son metni ise 7 Mart 2018 tarihli İnternet Aracı Platformlarının Roller ve Sorumluluklarına İlişkin Tavsiye Kararı'dır³³. Tavsiye kararına göre yaygın, çeşitli ve hızla değişen nitelikte "internet araçları" olarak adlandırılan oyuncular, çeşitli işlev ve hizmetler sunmak ve sağlamak suretiyle internette gerçek ve tüzel kişiler arasındaki etkileşimi kolaylaştırmaktadır. Aracı platformları tanımladıktan sonra tavsiye kararı, hukukun üstünlüğünün hem insan haklarının korunması ve geliştirilmesi hem de çoğulcu ve katılımcı demokrasi için bir ön koşul olduğunu belirtmiştir.

Sonuç olarak, tüm bu metinler birlikte değerlendirildiğinde Avrupa Konseyinin internete ilişkin dengeli bir yaklaşım ortaya koyduğu söylenebilir. Konseyin temel regülasyon paradigması, klasik düzenleme değil öz düzenleme (*self-regulation*) ve ortak düzenleme (*co-regulation*) yöntemleridir. Konsey, hizmet sağlayıcılara, platformlara veya arama motorlarına belirli konularda sorumsuzluklar ve muafiyetler tanırken bunun karşılığında kullanıcılar için etkin bir hak arama mekanizması kurmalarını zorunlu tutmaktadır. Bu suretle internet ortamında sınır içi ve sınır dışı veri akışının devamını ve hizmetlerin kesintisiz sürdürülmesini teminat altına almaya çalışmaktadır.

³² Avrupa Konseyi, *Recommendation CM/Rec(2016)5 of the Committee of Ministers to member States on Internet freedom (Adopted by the Committee of Ministers on 13 April 2016 at the 1253rd meeting of the Ministers' Deputies)* https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016806415fa (Erişim tarihi: 1/11/2020).

³³ Avrupa Konseyi, *Recommendation CM/Rec(2018)2 of the Committee of Ministers to member States on the roles and responsibilities of internet intermediaries (Adopted by the Committee of Ministers on 7 March 2018 at the 1309th meeting of the Ministers' Deputies)* <https://rm.coe.int/1680790e14> (Erişim tarihi: 1/11/2020).

II. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİNİN İNTERNETE İLİŞKİN KARARLARI

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının AİHS'ye uygunluğu, AİHM tarafından farklı bağlamlarda değerlendirmeye alınmıştır. AİHM'in mahremiyetten kişisel verilerin korunmasına kadar bu konuda çok sayıda içtihadı vardır³⁴. Daha ziyade, AİHS'in özel hayata ve aile hayatına saygıya ilişkin 8. maddesi ile ifade özgürlüğüne ilişkin 10. maddesi bağlamında verilen bu kararlar, mahremiyet ile diğer çatışan haklar arasında nasıl bir denge kurulması gerektiği konusunda yol gösterici niteliktedir.

İnternetin yaygınlaşması ve ifade özgürlüğünün temel bir aracı hâline dönüşmesiyle birlikte internete erişimin engellenmesi konusu da AİHM'i meşgul etmeye başlamıştır. Benzer şekilde, özellikle sosyal medyanın toplumun geniş kesimlerince kullanılmaya başlanmasıyla beraber arama motorlarının bilgi toplumunda özgün fonksiyonlar yerine getirmesi, üçüncü kişilerin platformlarda çok farklı niteliklerde içerik üretmesi ve paylaşması, içeriklerden kimin hangi esasa göre sorumlu tutulacağı, bağlantıların sorumluluk doğurup doğurmayacağı gibi internet hukukuna özgü sorunlar ortaya çıkmış ve bu konudaki uyuşmazlıklar nihai olarak AİHM'in önüne gelmiştir.

Kasım 2020 itibarıyla AİHM'in doğrudan internet hukukuna özgü vermiş olduğu on yedi kararı bulunmaktadır. Söz konusu kararlar (kabul veya kabul edilmezlik) internet ortamındaki içeriğe erişimin engellenmesi, içeriğin kaldırılması, internet ortamında kişilik haklarının korunması, internet platformlarının hukuki sorumluluğu, unutulma hakkı, üçüncü kişilere ait internet içeriğinden sorumluluk, üçüncü kişilere ait internet bağlantılarından sorumluluk gibi farklı konulara ilişkindir.

Kararlar üç ana kategoride sınıflandırılabilir:

1. İnternet İçeriğine Erişimin Engellenmesi veya İçeriğin Filtrelenmesine İlişkin Kararlar

- Ahmet Yıldırım v. Türkiye (18 Aralık 2012)³⁵
- Akdeniz v. Türkiye (11 Mart 2014)³⁶

³⁴ AİHM'in kişisel verilere ilişkin tüm içtihatları için bkz. *Case Law of the European Court of Human Rights Concerning the Protection of Personal Data*, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Data_ENG.pdf (Erişim tarihi: 1/11/2020).

³⁵ AİHM, *Ahmet Yıldırım/Türkiye*, B. No: 3111/10, 18/12/2012.

³⁶ AİHM, *Akdeniz/Türkiye*, B. No: 20877/10, 11/3/2014.

- Cengiz ve diğçerleri v. Türkiye (1 Aralık 2015)³⁷
- Kalda v. Estonya (19 Ocak 2016)³⁸
- Jankovskis v. Litvanya (17 Ocak 2017)³⁹
- Kablis v. Rusya (30 Nisan 2019)⁴⁰
- Bulgakov v. Rusya (23 Haziran 2020)⁴¹
- OOO Flavus ve diğçerleri v. Rusya (23 Haziran 2020)⁴²
- Vladimir Kharitonov v. Rusya (23 Haziran 2020)⁴³

2. İnternet İçeriğinin Kaldırılmasına İlişkin Kararlar

- ML ve WW v. Almanya (28 Haziran 2018)⁴⁴
- Engels v. Rusya (23 Haziran 2020)⁴⁵

3. İnternet İçeriğinden veya Bağlantıdan Dolayı Hukuki Sorumluluğç İlişkin Kararlar

- Delfi v. Estonya (16 Haziran 2015)⁴⁶
- MTE ve Index.Hu Zrt v. Macaristan (2 Şubat 2016)⁴⁷
- Rolf Anders Daniel Pihl v. İsveç (9 Mart 2017)⁴⁸
- Tamiz v. Birleşik Krallık (19 Eylül 2017)⁴⁹
- Magyar Jeti Zrt v. Macaristan (4 Aralık 2018)⁵⁰
- Høiness v. Norveç (19 Mart 2019)⁵¹

³⁷ AİHM, *Cengiz ve diğçerleri/Türkiye*, B. No: 48226/10 ve 14027/11, 1/12/2015.

³⁸ AİHM, *Kalda/Estonya*, B. No: 17429/10, 19/1/2016.

³⁹ AİHM, *Jankovskis/Litvanya*, B. No: 21575/08, 17/4/2017.

⁴⁰ AİHM, *Kablis/ Rusya*, B. No: 48310/16 ve 59663/17, 30/4/2019.

⁴¹ AİHM, *Bulgakov/Rusya*, B. No: 20159/15, 23/6/2020.

⁴² AİHM, *OOO Flavus ve diğçerleri/Rusya*, B. No: 12468/15, 23489/15, 19074/16, 23/6/2020.

⁴³ AİHM, *Vladimir Kharitonov/Rusya*, B. No: 10795/14, 23/6/2020.

⁴⁴ AİHM, *M.L. ve W.W./Almanya*, B. No: 60798/10 ve 65599/10, 28/6/2018.

⁴⁵ AİHM, *Engels/Rusya*, B. No: 61919/16, 23/6/2020.

⁴⁶ AİHM, *Delfi AS/Estonya*, B. No: 64569/09, 16/6/2015.

⁴⁷ AİHM, *Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete (MTE) ve Index.hu Zrt/Macaristan*, B. No: 22947/13, 2/5/2016.

⁴⁸ AİHM, *Rolf Anders Daniel PIHL/İsveç*, B. No: 74742/14, 7/2/2017.

⁴⁹ AİHM, *Tamiz/Birleşik Krallık*, B. No: 3877/14, 19/9/2017.

⁵⁰ AİHM, *Magyar Jeti Zrt/Macaristan*, B. No: 11257/16, 4/12/2018.

⁵¹ AİHM, *Høiness/Norveç*, B. No: 43624/14, 19/6/2019.

Aşağıda bu kararlar genel hatlarıyla incelenecek ve AİHM'in internete ilişkin içtihatlarının gelişimi izlenerek Mahkemenin en güncel yaklaşımı tespit edilmeye çalışılacaktır.

A. İnternet İçeriğine Erişimin Engellenmesi veya İçeriğin Filtrelenmesine İlişkin Kararlar

1. Ahmet Yıldırım v. Türkiye

AİHM'in 18 Aralık 2012 tarihli *Ahmet Yıldırım v. Türkiye* kararı, üçüncü kişiye uygulanan bir içeriğe erişimi engelleme tedbirine neticesinde başvuruçunun web sayfasının tamamen engellenmesinin AİHS'in 10. maddesine aykırılığı iddiasıyla yapılan bir başvuruyu konu almaktadır. Google Sites sitesinde yer alan ve Atatürk'e hakaret içeren bir blog sayfasını engellemek için tüm Google Sites hizmeti engellenmiş, yerel mahkemeler daha az müdahaleci bir tedbirin uygulanabilirliğini araştırmamıştır.

AİHM, tüm web sitesine yönelik engelleme tedbirini demokratik toplum gerekliliklerine uygun bulmamış; müdahaleyi keyfi müdahale olarak nitelendirmiş ve yargısal denetimin etkin olmamasını AİHS'ye aykırı bulmuştur. Mahkemeye göre "[b]elirli bir siteye erişimin engellenmesine ilişkin tedbir kararının genel bir engelleme aracı olarak kullanılmasını önlemek için iç hukukta herhangi bir güvence sunulmamaktadır." Mahkeme bu bağlamda AİHS'in 10. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.

2. Akdeniz v. Türkiye

AİHM'in 11 Mart 2014 tarihli *Akdeniz v. Türkiye* kararının konusunu, telif haklarının korunması sebebiyle içeriğe uygulanan tedbirin yan etkisi olarak hukuka uygun içeriğe erişimin de engellenmesinin AİHS'in 10. maddesini ihlal ettiği iddiası oluşturmaktadır. Telif haklarını ihlal eden içerikler sebebiyle myspace.com ve last.fm siteleri engellenmiştir. Söz konusu sitelere erişememenin bilgi alma özgürlüğünün ölçüsüzce kısıtlanması anlamına geldiği iddiasıyla yapılan başvuruda AİHM "bilgi alma özgürlüğü" ve "telif hakkının korunması" gibi çatışan menfaatlerin dengelenmesi konusunda yerel mahkemelerin geniş takdir yetkisine sahip olduğu, platformun ikame edilebilirliği, salt internet kullanıcı olmanın AİHS'in 34. maddesi bağlamında mağdur sıfatı vermeyeceği gerekçeleriyle başvuruyu kabul edilmez (kişi bakımından/*ratione*

personae) bulmuştur. Diğer bir deyişle AİHM, AİHS'in 34. maddesi bağlamında mağdur sıfatını dar yorumlamıştır⁵².

3. Cengiz ve diğerleri v. Türkiye

AİHM'in 1 Aralık 2015 tarihli *Cengiz ve diğerleri v. Türkiye* kararı hem erişimin engellenmesi hem de internete müdahale durumlarında mağdur sıfatının tekrar AİHM gündemine geldiği bir karardır. Mahkeme, öncelikle aktif kullanıcı-pasif kullanıcı ayrımı ve bununla bağlantılı olarak platformun ikame edilip edilemeyeceği değerlendirmesi yapmıştır. Mağdur sıfatını bu kararda daha geniş yorumlayan AİHM, başvuruyu kabul edilebilir görmüştür. Başvuru, Youtube sitesinde yer alan hukuka aykırı bir video sebebiyle Youtube sitesinin tamamına erişimin engellenmesine ilişkindir. AİHM, yerel düzenlemenin battaniye bir engellemeye ilişkin açık hüküm içermemesi ve yerel makamların engellenmenin yan etkilerini (hukuka uygun bilginin de erişilmez kılınması) değerlendirmemiş olması sebebiyle AİHS'in 10. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.

AİHM, AİHS'in 34. maddesi bağlamındaki mağdur kavramını *Cengiz ve diğerleri v. Türkiye* kararında yeniden yorumlamış ve *Akdeniz v. Türkiye* kararından radikal şekilde sapmıştır. AİHM, kararında her ne kadar AİHS'in halk davası (*actio popularis*) açma imkânı vermediğini tekrarlasa da mağdur kavramının içine bir web sitesinin aktif kullanıcılarını katarak *de jure* olmasa da *de facto* olarak halk davasının önünü açmıştır. Bu davada mağdur sıfatı yeniden ele alınmış ve genişletici bir yoruma tabi tutulmuştur. Tabii ki mahkemenin bu muhakemesinin çok sistematik ve güçlü olduğunu söylemek zordur, kararın eleştirilecek yönleri vardır.

AİHM, pasif kullanıcı ve aktif kullanıcı ayrımı yapmıştır. İnteraktif kullanımla pasif kullanıma farklı hukuki statüler vermiştir. Eğer bir kullanıcı Youtube gibi çok amaçlı bir platformu bilgiye erişim, bilgiyi/fikri yayma ve iletişim amaçlarıyla kullanıyorsa ve bu platforma yönelik kamusal ve esaslı bir müdahale yapılırsa AİHS'in 34. maddesinde düzenlenen mağdur kavramının unsurları oluşmuştur; başvurunun kabul edilebilirliği pekâlâ mümkündür. AİHM, *Akdeniz v. Türkiye* kararında, müziğe erişimi engellenen kullanıcıyı mağdur olarak görmezken *Cengiz*

⁵² Benzer konuda Avrupa Birliği Adalet Divanı farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu konuda bkz. Geiger, C., Izyumenko, E. (2020). "Blocking Orders: Assessing Tensions with Human Rights", Frosio, G. (editör) Oxford Handbook of Online Intermediary Liability, Oxford: Oxford University Press, s. 596-597.

ve diğerleri v. Türkiye kararında Youtube sitesini interaktif şekilde kullanan başvuruçuları mağdur olarak kabul etmiştir.

4. Kalda v. Estonya

AIHM'in 19 Ocak 2016 tarihli *Kalda v. Estonya* kararı, hapishanelerde sunulan internet hizmetinde belirli web sitelerine (mahkeme kararı veri tabanı) erişimin engellenmesinin AIHS'in 10. maddesine aykırılığı iddiasına ilişkindir. AIHM, internete erişimi temel bir hak olarak nitelendirmiş, bazı bilgilerin sadece internette yer alıyor olmasına dikkat çekmiştir. Mahkeme, başkalarının hak ve menfaatleri ile kamu düzeninin korunmasını ve suç işlenmesinin önlenmesini meşru amaçlar olarak görmekle birlikte belirli sitelere erişimi açmanın oluşturacağı güvenlik riskleri ve maliyet değerlendirilmeden talebin doğrudan reddedilmesini AIHS'in 10. maddesinin ihlali niteliğinde görmüştür.

5. Jankovskis v. Litvanya

AIHM'in 17 Ocak 2017 tarihli *Jankovskis v. Litvanya* kararı, *Kalda v. Estonya* içtihadının tekrar test edildiği bir karardır. Kararın konusunu hapishanelerde sunulan internet erişiminde belirli web sitelerine (eğitim sitesi) erişimin engellenmesinin AIHS'in 10. maddesine aykırılığı iddiası oluşturmaktadır. AIHM, mahkûmiyetin genel olarak belirli haklardan yoksunluğa yol açtığını kabul etmektedir. Ancak Mahkeme, başkalarının hak ve menfaatlerinin korunması ile kamu düzeninin korunması ve suç işlenmesinin önlenmesini meşru amaçlar olarak görmesine rağmen, belirli sitelere erişimi açmanın oluşturacağı maliyet değerlendirilmeden erişim talebinin yetkili makamlar tarafından doğrudan reddedilmesini bir hukuka aykırılık hâli olarak görmüştür. Sorun, engellemeden ziyade engelleme kararının alınış şekli, takdir yetkisinin kullanılma yöntemi, alternatif erişim engelleme ihtimallerinin değerlendirilmemesi, müdahalenin bu bağlamda demokratik toplumda gerekli görülmemesidir. AIHM, bu doğrultuda AIHS'in 10. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.

6. Kablis v. Rusya

AIHM'in 30 Nisan 2019 tarihli *Kablis v. Rusya* kararının konusunu, toplantı ve gösteri hakkına ilişkin içeriklere ve sosyal medya hesabına erişimin savcılık kararıyla engellenmesi sebebiyle AIHS'in 10. maddesinin ihlal edildiği iddiası oluşturmaktadır. AIHM, internet içeriğine

müdahalede en az kısıtlayıcı yöntemin tercih edilmesi gerekliliğine işaret ederek iç hukuktaki düzenlemenin, önleyici tedbirlerin istismar edilmesini önlemek için gerekli teminatlardan uzak olduğunu tespit etmiştir. AİHM, yerel mahkemeler tarafından uygulanan standartların AİHS'in 10. maddesinde vücut bulan ilkelerle uyumlu olmadığına ve başvuranın ifade özgürlüğüne müdahale için "ilgili ve yeterli" gerekçeler sunmadığına karar vermiştir. Mahkeme, AİHS'in 10. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. Bu karar, *Ahmet Yıldırım v. Türkiye* kararından itibaren geliştirilmiş olan içtihatlarla uyumlu bir karardır.

7. Bulgakov v. Rusya

AİHM'in 23 Haziran 2020 tarihli *Bulgakov v. Rusya* kararının konusunu, hukuka aykırı bir web sayfası sebebiyle tüm web sitesine erişimin engellenmesi ve içerik kaldırılmasına rağmen engellenmenin devam etmesinin AİHS'in 10. maddesine aykırı olduğu iddiası oluşturmaktadır. Uyuşmazlığın temelinde, aşırılık taşıyan bir içeriğe uygulanan engelleme kararı sebebiyle tüm web sitesine erişimin, IP engelleme tekniğiyle engellenmesi yatmaktadır. AİHM, "web sitesi" ile "web sayfası" ayrımı yapılmaması, daha az müdahaleci nitelikte bir tedbire yönelik araştırma gerçekleştirilmemesi, engellemeye konu web sitesinin sahibine şeffaf bir bilgilendirme yapılmaması, başvuruçunun engelleme gerçekleşene kadar web sitesi aleyhine alınan karardan haberdar olmaması, hukuka aykırı içerik yayından kaldırıldıktan sonra dahi tüm web sitesine erişimin engellenmesi tedbirinin devam etmesi, yerel düzenlemenin aşırı ve keyfî etkileri, yerel düzenlemenin kötüye kullanımı önleyecek bir mekanizma içermemesi sebepleriyle ve müdahalenin kanunla öngörülme şartını yerine getirmediği gerekçesiyle AİHS'in 10. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. AİHM'in bu kararı, *Ahmet Yıldırım v. Türkiye* kararından beri geliştirmiş olduğu içtihatlarla uyumlu bir karardır.

8. OOO Flavus ve diğerleri v. Rusya

AİHM'in 23 Haziran 2020 tarihli *OOO Flavus ve diğerleri v. Rusya* kararının konusunu, muhalif bir online haber sitesine erişimin gerekçesiz şekilde engellenmesinin AİHS'in 10. maddesinin ihlali olduğu iddiası oluşturmaktadır. İhtilafın odak noktasında, engellenmenin, hukuka aykırı olduğu iddia edilen web sayfasının URL adresi yerine web sitesinin tam alan adı belirtilerek uygulanması yatmaktadır. Başvuruçular hangi içeriğin hukuka aykırı olduğu kendilerine bildirilmediği için o içeriği tespit edip kaldıramamış ve engellemeden kaçınamamışlardır. Keza,

içerik kaldırıldıktan sonra da erişimin engellenmesi tedbiri devam etmiştir. AİHM, yerel düzenlemenin, bireyleri, engelleme kararlarının aşırı ve keyfi etkilerinden koruyacak mekanizmalar içermemesi ve müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olan meşru bir amacı gütmemesi gerekçesiyle AİHS'in 10. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. AİHM'in bu kararı da *Ahmet Yıldırım v. Türkiye* kararından beri geliştirmiş olduğu içtihatlarla uyumlu bir karardır.

9. Vladimir Kharitonov v. Rusya

AİHM'in 23 Haziran 2020 tarihli *Vladimir Kharitonov v. Rusya* kararının konusu, bir web sitesine uygulanan erişimi engelleme kararı sebebiyle bu siteyle aynı IP adresini kullanan bir başka web sitesinin de otomatik olarak engellenmesinin AİHS'in 10. maddesine aykırılık teşkil ettiği iddiasıdır. AİHM, yerel düzenlemenin, bireyleri, engelleme kararlarının aşırı ve keyfi etkilerinden koruyacak mekanizmalar içermemesi, AİHS bağlamında kanuni öngörülebilirlik şartını taşımaması, başvuruçuya demokratik bir toplumda beklenen şekilde kötüye kullanıma karşı bir güvence sağlamaması sebebiyle ve müdahalenin kanunla öngörülme şartını yerine getirmediği gerekçesiyle AİHS'in 10. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. AİHM'in bu kararı *Ahmet Yıldırım v. Türkiye* kararından beri geliştirmiş olduğu içtihatlarla uyumlu bir karardır.

B. İnternet İçeriğinin Kaldırılmasına İlişkin Kararlar

1. ML ve WW v. Almanya

AİHM'in 28 Haziran 2018 tarihli *ML ve WW v. Almanya* kararı, AİHM'in, unutulma hakkıyla ilgili vermiş olduğu ilk karardır. Başvurunun konusunu, basının online arşiv içeriklerinde suç faillerinin isimlerini anonimleştirmeyi reddetmesinin AİHS'in 8. maddesini ihlal ettiği iddiası oluşturmaktadır. Kararın konusu, içeriğin silinmesi değil anonimleştirilmesi talebidir. AİHM, yerel makamların çatışan menfaatleri dengelemede sahip olduğu takdir yetkisine işaret etmiş; yayımlandığı tarihte hukukiliği tartışma konusu olmayan haber raporlarına erişimin muhafaza edilmesinin önemini ve başvuranların basına yönelik hareketlerini dikkate alarak taleplerinin Alman Federal Mahkemesi tarafından yerine getirilmemesi sonucunda Alman Devletinin, başvuranların özel hayatlarına saygı haklarını korumaya yönelik pozitif yükümlülüğünü ihlal etmediğine hükmetmiştir. Bu doğrultuda AİHS'in 8. maddesinin ihlal edilmediğine karar verilmiştir.

2. Engels v. Rusya

AIHM'in 23 Haziran 2020 tarihli *Engels v. Rusya* kararının konusunu, web sitesine erişimin engellenmesini aşma yöntemi olarak kullanılan VPN gibi araçlara ilişkin bilgi veren sayfanın kaldırılmasına mecbur edilen başvurucunun, AIHS'in 10. maddesinin ihlal edildiği iddiası oluşturmaktadır. Başvurucunun web sitesinde yer alan internette filtresiz gezinti teknolojilerine ilişkin bilgiler, bir mahkeme kararıyla yasaklı içerik olarak nitelendirilmiş ve başvurucudan içeriği kaldırması talep edilmiştir. Başvurucu, bu talebi yerine getirmiş ve akabinde ilgili hak arama mekanizmalarını işletmiştir.

AIHM, herhangi bir bilgi teknolojisinin demokratik bir toplumun temel ilkeleriyle bağdaşmayan bir amaç için kullanılmasının, dönüştürülmesinin her zaman mümkün olduğu, yerel düzenlemenin, bireyleri engelleme kararlarının aşırı ve keyfi etkilerinden koruyacak mekanizmalar içermediği, AIHS bağlamında kanuni öngörülebilirlik şartını taşımadığı, başvurucuya demokratik bir toplumda beklenen şekilde kötüye kullanıma karşı bir güvence sağlanmadığı sebepleriyle ve müdahalenin kanunla öngörülme şartını yerine getirmemesi gerekçesiyle AIHS'in 10. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.

C. İnternet İçeriğinden veya Bağlantıdan Dolayı Hukuki Sorumluluğa İlişkin Kararlar

1. Delfi v. Estonya

AIHM'in 16 Haziran 2015 tarihli *Delfi v. Estonya* kararı, platformların sorumluluğu açısından önemli bir kırılma noktasıdır. Başvurunun konusunu, anonim üçüncü taraflarca yazılan hukuka aykırı yorumlar sebebiyle internet haber sitesinin zararlardan hukuken sorumlu tutulması oluşturmaktadır. AIHM, ekonomik amaçlı internet haber portalının, kullanıcı yorumlarındaki nefret söylemi ve şiddete teşvik niteliğindeki içeriği proaktif şekilde filtreleme yükümlülüğü olduğunu, nefret söylemi ve şiddete teşvik içeriğinin kaldırılmasının "özel sansür" (*private censorship*) olarak nitelendirilemeyeceğini, kullanıcı yorumlarından dolayı internet haber portalının tazminat ödemesinin ifade özgürlüğüne ölçsüz bir müdahale niteliğinde olmadığını belirterek AIHS'in 10. maddesinin ihlal edilmediğine hükmetmiştir. Bu kararla, AIHM internet platformlarının veya genel ifadeyle hizmet sağlayıcılarının güvenli liman ve sorumsuzluk rejimine ilişkin kurallardan radikal sapma niteliğinde bir içtihat geliştirmiştir.

AIHM'in *Delfi v. Estonya* kararı, birçok açıdan sorunlu ve çelişkili bir karardır. AIHM, derinlemesine bir incelemeye gitmeden, varsayımlardan yola çıkarak, mevcut müdahaleye ilişkin gereğince bir ölçülülük testi yapmaksızın ve bir internet haber sitesinin gün içerisindeki teknik işleyişini, ne ölçekte bir bilgiyi yönetmesi gerektiğini değerlendirmeksizin bir hükme varmıştır.

AIHM'in *Delfi v. Estonya* kararının tek neticesi oto-sansürdür. Belirtmek gerekir ki platformların sorumluluğuna ilişkin ölçüsüz her kuralın, düzenlemenin tüm ekosistem üzerinde öngörülemez etkileri vardır. Mahkeme, mesleklerini son derece temkinli hareket ederek icra etme alışkanlığına sahip olan kişilerden, bu türden faaliyetin yaratacağı riskleri değerlendirirken özel önem göstermelerinin beklenebileceğini kaydetmiştir. Kısacası, AIHM, interneti klasik bilgiye erişim ve iletişim mecralarıyla eş değer tutmuş ve internetin kendine has özelliklerini, demokrasiye ve fikir özgürlüğüne katkılarını belirttiği kendi içtihatlarını (*Ahmet Yıldırım v. Türkiye, Cengiz ve diğerleri v. Türkiye* gibi) dahi göz ardı etmiştir.

AIHM, vermiş olduğu kararın sosyal medya siteleri, kişisel veya hobi amaçlı sitelere uygulanamayacağını söylese de kararın analizi ve tahlilinden, kararın bu tür platformlara uygulanmamasını gerektirecek bir sonucu çıkarmak zordur. AIHM'in takip ettiği hukuki metodoloji izlenirse, bir sosyal medya platformu da ticari bir yapıdır ve ne kadar çok içerik paylaşırsa platformun ticari değeri o kadar artar. Bir internet haber sitesi, yorum sayfası bakımından tıpkı bir sosyal medya sitesinin kullanıcı içeriklerinde olduğu gibi Web 2.0 sitesidir. Aynı hukuki statüde bulunan iki platformdan birini kullanıcı yorumlarından sorumlu tutarken diğerinin bu hukuki rejimden muaf olduğunu iddia etmek, hukukun temel ilkeleriyle ve en önemlisi eşitlik ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Eşitlik ilkesinin bir neticesi olarak aynı veya benzer statüde olanlara aynı veya benzer kuralların işletilmesi zaruridir.

AIHM, *Delfi v. Estonya* kararında internet ortamındaki anonim yorum yapanların mahremiyetinin korunmasına ilişkin yol gösterici olmayı başaramamıştır⁵³. Keza, internetin kendine has özel kuralları olduğunu belirtmesine rağmen bunun ne manaya geldiğini, bu politikaların neler

⁵³ Susi, M. (2014). "Delfi AS v. Estonia", *The American Journal of International Law*, S. 108, s. 295-302.

olduğunu ortaya koyamamıştır⁵⁴. Mahkeme, *Ahmet Yıldırım v. Türkiye* kararındaki özgürlükçü yaklaşımını bu kararda sürdürememiştir⁵⁵.

İsabetle belirtildiği üzere *Delfi v. Estonya* kararı, kendi koşulları içinde değerlendirilmesi gereken istisnai bir karardır⁵⁶. AİHM daha sonra almış olduğu kararlarda (örneğin *MTE ve Index.hu Zrt v. Macaristan* kararı gibi) *Delfi v. Estonya* kararındaki katı tutumunu yumuşatmaya çalışmıştır fakat cin bir kez şişeden çıkmıştır. Müteakip içtihatlar *Delfi v. Estonya* kararının isabetsizliğini teyit etmiş, AİHM hatadan bir ölçüde dönmeye çalışmış ancak bunu başaramamıştır.

2. MTE ve Index.hu Zrt v. Macaristan

AİHM'in 2 Şubat 2016 tarihli *MTE ve Index.hu Zrt v. Macaristan* kararı, *Delfi v. Estonya* kararı ile oluşturulan platform sorumluluğu içtihadının tekrar test edildiği bir karardır. Başvurunun konusu, bir internet haber sitesinde yer alan yorumlar sebebiyle bir şirketin ticari itibarının zedelendiği gerekçesiyle haber sitesinin üçüncü taraflara ait yorumlardan dolayı objektif olarak sorumlu tutulmasının AİHS'in 10. maddesini ihlal ettiği iddiasıdır. *Delfi v. Estonya* kararından farklı olarak nefret söylemi ve şiddete teşvik içeriğinin söz konusu olmaması, genel kaba ifadelerin yer alması sebebiyle bu kez AİHM farklı bir karara hükmetmiştir⁵⁷. AİHM, (1) yorumların bağlamı, (2) başvuru şirket tarafından hakaret içeren yorumların önlenmesi için uygulanan tedbirler, (3) aracı platforma alternatif olarak gerçek yazarların sorumluluğu, (4) başvuru şirket aleyhine sürdürülen yerel yargılamaların neticeleri gibi kriterleri somut olaya uygulamıştır. Neticede somut uyuşmazlıktaki uyar-kaldır mekanizmalarının ve hukuka aykırılığın giderilmesine yönelik diğer mekanizmaların etkinliği platformun kullanıcı yorumlarından

⁵⁴ a.g.e. s. 302.

⁵⁵ Bu yönde kapsamlı bir karşılaştırma ve değerlendirme için ayrıca bkz. Taşkın, Ş. C. (2016). *İnternete Erişim Yasakları*, Ankara: Seçkin, s. 71.

⁵⁶ Aynı yönde bkz. Köksal, T. D. (2018). "İnternet sağlayıcılarının üçüncü kişiler tarafından yapılan yorumlar bakımından hukuki sorumluluğu üzerine: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Delfi Kararı", *Suç ve Ceza*, S. 1, s. 95-114, s. 110.

⁵⁷ Nefret söylemi ile genel kaba veya incitici nitelikteki ifadelerin ayrıştırılması her zaman kolay değildir. Uygulamada bu ayrıma ilişkin ciddi sorunlar vardır. Bu kadar yorum farklılıklarının olduğu bir hususta tüm sorumluluğu platformlara yüklemenin yerindeliği ayrıca tartışılmalıdır. Bu konudaki tartışmalar için bkz. McGonagle, T. (2020). "Free Expression and Internet Intermediaries: The Changing Geometry of European Regulation", içinde Frosio, G. (editör) *Oxford Handbook of Online Intermediary Liability*, Oxford: Oxford University Press, s. 474.

sorumluluğu hususunda belirleyici olmuştur. AİHM, bu doğrultuda AİHS'in 10. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.

3. Rolf Anders Daniel Pihl v. İsveç

AİHM'in 9 Mart 2017 tarihli *Rolf Anders Daniel Pihl v. İsveç* kararının konusunu, bir blog sayfasındaki kişilik haklarını ihlal eden bir kullanıcı yorumundan blog sayfasının sahibinin sorumlu tutulmamasının AİHS'in 8. maddesine aykırılık teşkil ettiği iddiası oluşturmaktadır. Temel sorun, yerel mahkemelerin, başvuranın özel hayatının korunmasına ilişkin sundukları korumanın yetersizliği iddiasıdır. Hem *Delfi v. Estonya* hem de *MTE ve Index.Hu Zrt v. Macaristan* içtihadına çapraz atıf yapan AİHM, filtrelenmemiş yorumların hukuka aykırı nitelikte olabileceğini, bunlar nedeniyle platformu sorumluluk altına sokmanın, pratik olmayan, aşırı bir öngörü/tedbir gerektiren ve hâliyle internet ortamında bilgiye erişim hakkına halel getiren bir yaklaşım olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, çatışan hakların dengelenmesinde blog sayfasının yöneticisinin AİHS'in 10. maddesinde güvence altına alınan ifade özgürlüğü hakkının ağır bastığına karar vermiştir. AİHM, sonuç olarak AİHS'in 8. maddesinin ihlal edilmediğine hükmetmiştir.

Mahkemenin bu kararının oluşumunda uyar-kaldır mekanizmalarının etkinliği önemli rol oynamıştır. Diğer bir deyişle, platformlar, portaller veya haber siteleri ne kadar etkin hak arama mekanizması sunuyorsa o kadar az hukuki sorumluluk söz konusu olacaktır.

4. Tamiz v. Birleşik Krallık

AİHM'in 19 Eylül 2017 tarihli *Tamiz v. Birleşik Krallık* kararının konusu, *Rolf Anders Daniel Pihl v. İsveç* kararının konusuna benzemektedir. Başvurunun konusu, blogger.com sitesinde yer alan içerik sebebiyle Google Inc. şirketine yöneltilen tazminat talebinin kabul edilmemesinin AİHS'in 8. maddesini ihlal ettiği iddiasıdır. AİHM, haklar arasında gerekli dengelemeyi yapan yerel mahkemelerin "gerçek ve esaslı" bir haksız fiil olmadığı tespitinin yerindeliğine işaret etmiştir. Mahkeme, bilgi toplumunda hizmet sağlayıcıların bilgiye erişimi kolaylaştırmadaki önemli rolü karşısında, AİHS'in 10. maddesindeki ifade özgürlüğü hakkının somut olaydaki koşullar bağlamında AİHS'in 8. maddesine nazaran daha üstün bir hak olması sebebiyle 8. maddenin ihlal edilmediğine hükmetmiştir.

Bu kararın en önemli çıktısı, internete müdahaleye dayanak teşkil eden mevzuatta hukuki belirliliğin sağlanmış olmasının önemidir⁵⁸. İngiliz Mahkemelerinin çatışan hak ve menfaatleri kapsamlı şekilde tartmış ve müdahalenin gerekliliği konusunda tatmin edici nitelikte bir değerlendirme yapmış olmaları AİHM'in kararının da belirleyici faktörü olmuştur.

5. Magyar Jeti Zrt v. Macaristan

AİHM'in 4 Aralık 2018 tarihli *Magyar Jeti Zrt v. Macaristan* kararının konusunu, hakaret içeren içeriğe bağlantı sağlamasından dolayı online haber sitesinin sorumlu tutulmasının AİHS'in 10. maddesini ihlal ettiği iddiası oluşturmaktadır. Bu karar, bağlantı verilen içerikten dolayı sorumluluğun ve genel olarak internet hukukunun temel ilkelerinin en kapsamlı tartışıldığı karardır⁵⁹. AİHM, bağlantılardan sorumlu tutulmayı tamamen reddetmemektedir. Bilakis, belirli koşullarda üçüncü taraflara ait bağlantılardan dolayı sorumluluğun doğabileceğini kabul etmektedir.

AİHM, *Magyar Jeti Zrt v. Macaristan* kararında bir sorumluluk kriteri geliştirmiştir. Buna göre bağlantıdan sorumlu tutulabilmek için şu soruların yanıtlanması gerekmektedir: (i) Gazeteci, ihtilaflı içeriği benimsemekte midir? (ii) Gazeteci, benimsemeden ihtilaflı içeriği tekrarlamış mıdır? (iii) Gazeteci, ihtilaflı içeriği benimsemeden veya tekrarlamadan sadece içeriğe bağlantı mı sağlamıştır? (iv) Gazeteci, içeriğin hakaret içerdiğini veya hukuka aykırı olduğunu bilmekte midir veya biliyor olması kendisinden beklenebilir mi? (v) Gazeteci, gazeteciliğin etik kuralları bağlamında iyi niyetle hareket etmiş ve sorumlu bir gazeteciden beklenen özeni göstermiş midir?

AİHM, yerel mahkemelerin başvuran şirketler üzerine objektif sorumluluk yüklemesinin makul ve yeterli sebeplere dayanmadığına, bu tür objektif bir sorumluluğun internet ortamında bilginin akışı üzerinde öngörülebilir olumsuz etkileri olacağına, haber yazarlarının ve yayıncıların, üzerinde kontrolleri olmayan değişebilir içerikli materyallere

⁵⁸ Bu yönde bkz. Dinwoodie, G. B. (2017). *A Comparative Analysis of the Secondary Liability of Online Service Providers*, Cham: Springer, s. 44.

⁵⁹ Bağlantılardan dolayı sorumluluğun tespiti Avrupa Birliği hukukunun da en temel tartışma konularından birisidir. Bu konuda, telif hukukundan ceza hukukuna çok farklı alanlarda tartışmalar sürmektedir. 2000 yılında kabul edilen E-Ticaret Direktifi, bu sorunları çözmekte yetersiz kalmaktadır. Bu konudaki güncel tartışmalar için bkz. Schulze, R., Staudenmayer, D. (2020). *EU Digital Law Article-by-Article Commentary*, Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, s. 481.

bağlantı sağlamaktan çekineceğine, doğrudan veya dolaylı olarak internet ortamında ifade özgürlüğü üzerinde caydırıcı etki doğuracağına işaret etmiş ve ifade özgürlüğü üzerinde ölçüsüz bir müdahale teşkil ettiğine hükmetmiştir. AİHM, bu doğrultuda AİHS'in 10. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.

6. Hoiness v. Norveç

AİHM'in 19 Mart 2019 tarihli *Hoiness v. Norveç* kararının konusunu, internet haber sitesinin anonim üçüncü taraflarca yayınlanan cinsiyetçi yorumlardan hukuken sorumlu tutulmamasının AİHS'in 8. maddesine aykırılık teşkil ettiği iddiası oluşturmaktadır. Başvuran, bir online tartışma platformunda yayınlanan yorumları gereğince önlemedikleri veya hızlıca kaldırmadıkları gerekçesiyle açtığı bir tazminat davasında yerel mahkemelerin bazı basın kuruluşları ve editörlerini tazminata mahkûm etmemesi sebebiyle AİHS'in 8. maddesinde güvence altına alınan özel hayata saygı hakkının ihlal edildiğini iddia etmiştir. AİHM, yerel mahkemelerin ihtilafın tüm boyutlarını takdir yetkileri kapsamında gereğince değerlendirdiklerini, başvuranın hakları ile haber portalı ve tartışma forumlarının sağlayıcısının hakları arasında gerekli dengeyi gözettiklerini belirtmiş ve *Rolf Anders Daniel Pihl v. İsveç, Tamiz v. Birleşik Krallık* içtihatlarıyla uyumlu şekilde AİHS'in 8. maddesinin ihlal edilmediğine hükmetmiştir.

III. AİHM KARARLARI IŞIĞINDA İNTERNET ORTAMININ DÜZENLENMESİ

AİHM, internet içeriğine erişimin engellenmesi, içeriğin kaldırılması veya içerikten platformun yahut kullanıcıların sorumlu tutulmasını temelde reddetmemektedir. Bilakis Mahkeme, içtihatlarıyla belirli kriterler geliştirerek internetin dinamik yapısına uygun bir metodoloji oluşturmaya çalışmaktadır.

AİHM'in *Węgrzynowski ve Smolczewski v. Polonya* kararında vurgulandığı üzere “Mahkeme, internetin bilhassa bilgiyi barındırma ve iletme kapasitesi bakımından basılı medyadan farklı nitelikte bir bilgi ve iletişim aracı olduğunu belirtmiştir. Dünya genelinde milyarlarca kişiye hizmet sunan bu elektronik ağ, -basılı medya ile- aynı tür düzenleme ve kontrole muhtemelen hiçbir zaman tabi olmayacaktır. İnternet üzerindeki içerik ve iletilerin, başta özel hayata saygı hakkı olmak üzere insan hak ve özgürlüklerinin kullanımına ve bunlardan faydalanılmasına yönelik oluşturduğu zarar riski, geleneksel basının

oluşturduğu riskten kesinlikle daha fazladır. Bu sebeple, basılı medyadan ve internetten materyal çoğaltılmasını düzenleyen politikalar birbirinden farklılık gösterecektir⁶⁰.”

Devlet makamları tarafından gerçekleştirilen her türlü müdahale şüphesiz AİHS'in 10. maddesinde düzenlenen kanunla öngörülme, meşruluk ve ölçülülük koşullarına uygun olmalıdır. Tüm tedbirler şeffaf, gerekli ve ölçülü olmalıdır. İnternet kullanıcılarına veya ilgili diğer taraflara internete erişim, içerik veya bilgiyi alma ve yayma imkânlarına yönelik işlemlere karşı AİHS'in 6. maddesine uygun şekilde hak arama yolları sunulmalıdır.

AİHM, hukuki belirliliğin sağlanabilmesi için AİHS'de güvence altına alınan haklara kamu gücünün keyfî müdahalelerini önleyecek birtakım korumaların olması ve yasanın bu gücün kullanılmasının yöntemini ve kapsamını yeterli netlikte düzenlemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Yine AİHM içtihatlarına göre önleyici kısıtlamalar (*prior restraints*) *a priori* AİHS'ye uyumsuz değildir. Yeter ki muhtemel kötüye kullanma durumlarına karşı sunulan hukuki güvenceler etkili olsun ve yasağın sınırlandırılması hususunda katı bir yasal çerçeve mevcut bulunsun.

Peki, AİHM'in internete ilişkin tüm içtihatlarının ışığında ideal bir internet yasası nasıl olmalı ve ne tür nitelikleri haiz bulunmalıdır? Kanunla öngörülme, meşruluk ve ölçülülük kriterleri yasal düzenleme için nasıl somutlaştırılmalıdır?

Öncelikle internet ortamının düzenlenmesine ilişkin açık bir yasal dayanak olmalıdır. Bu alanda genel değil, özel bir düzenleme bulunmalıdır. Yasal düzenlemede, internet içeriğine hangi tekniklerle müdahale edileceği açıkça belirlenmelidir. İnternet ortamını düzenleyecek yasanın bu bağlamda çerçeve değil, kazuistik olması kaçınılmazdır ve ideal olan da budur. Bu tür mevzuat, konunun teknik ve hukuki boyutuna uygun olarak kaleme alınmalı ve tüm paydaşların, internet ortamındaki davranışlarını önceden düzenleyebilmesini temin etmelidir. IP adreslerinin, portların, ağ protokollerinin veya sosyal ağ gibi kullanım tiplerinin engellenmesine yönelik tedbirler açıkça tanımlanmalıdır.

İnternet ortamına ancak açık ve meşru amaçlarla müdahale edilmelidir. Bu amaçların öncelikle AİHS'in 10. maddesinin ikinci

⁶⁰ AİHM, *Węgrzynowski and Smolczewski/Polonya*, B. No:33846/07, 16/07/2013, para. 58.

fıkrasında kabul edilen meşru menfaatleri karşılması temin edilmelidir. Genel nitelikli, hukuki belirliliği sağlamayan, müphem gerekçelerle internet ortamına müdahale edilmemelidir. Erişimin engellenmesi tedbiri genel nitelikte değil, özel nitelikte içerikler için söz konusu olmalıdır. Bir içeriği hedefleyen erişim engeli tedbirinin genel bir erişim engeli olarak kullanılmasından kaçınılması için gerekli önlemler alınmalıdır.

İnternetin aynı anda birden çok temel hak ve hürriyetin icrası için temel bir araç hâline dönüşmüş olması sebebiyle her bir hakka ilişkin müdahale koşulları ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Bu süreçte ifade özgürlüğünün esasına (çekirdek özüne) saygı gösterilmesi sağlanırken ifade özgürlüğü ile yarışan diğer menfaatlerin de dengesi gözetilmelidir. İfade özgürlüğüne yapılan müdahalenin, güdülen menfaati uygun bir şekilde geliştirip geliştirmediğinin ve söz konusu “sosyal ihtiyacı” gerçekleştirmek için gerekli olandan daha ileri gidilip gidilmediğinin tespitini mümkün kılan gereklilik ilkesine riayet edilmelidir.

AİHM içtihatlarından yapılabilecek bir diğer çıkarım ise müdahalenin geçici nitelikte olmasıdır. İnternet sitelerine veya platformlara uygulanan, süresiz veya uzun süre geçerli olan engellemeler sansür olarak nitelendirilecektir. Bu sebeple, koruma tedbiri veya ihtiyati tedbir olarak alınan engelleme tedbirlerinin süre sınırının olması yasa dışı belirtilmelidir. Benzer şekilde, istisnai durumların yasa dışı bir içeriğin engellenmesini meşru kılması hâlinde *de jure* veya *de facto* olarak yasa dışı yayından sorumlu olmayan veya onun içeriğine abone olmayan kişi ve kurumların hedef alınmasından kaçınılmalıdır. Yasa dışı içeriğe yönelik tedbirlerin bu çerçevede düzenlenmesi gerekir. Özellikle de kararların tüm etkileriyle ortadan kaldırılması, engellenen yayınların devamının hızlıca sağlanması önem arz eder.

AİHM’ye göre internet ortamına müdahalede ölçülülük ilkesi her daim gözetilmeli ve en az müdahaleci tekniğin kullanılması zorunlu tutulmalıdır. Diğer bir deyişle, tedbirler statik değil dinamik olmalıdır ve somut olayın özelliklerine göre gözden geçirilebilmelidir. Örneğin, erişimin engellenmesi kararı verecek mahkeme veya idari makam, somut olayda amaca ulaşmak için en elverişli engelleme tekniğini tespit etmeli ve neden bu tekniği kullandığını gerekçesiyle ortaya koymalıdır. Engellenen teknik sebeplerle (örneğin IP değişikliği veya altyapıdaki güncellemeler) amacı aşan bir hâle dönüşmesi durumunda ise söz

konusu karar hızlıca gözden geçirilmelidir. Kısacası, her zaman daha az müdahaleci tedbirin varlığının sorgulanması yasada açık bir yükümlülük olarak tanımlanmalıdır.

AİHM kararlarından çıkarılan bir diğer not ise internet ortamına kural olarak bir hâkim kararıyla müdahale edilmesi gerektiğidir. İdari makamlara istisnai durumlarda ve kararlarının bağımsız mahkemelerce etkin şekilde denetlenmesini temin edecek mekanizmaların kurulması kaydıyla yetki verilmelidir. Engelleme kararını vermeye yetkili makamlar yasal düzenlemede açıkça belirtilmelidir. Ayrıca yasal düzenlemede bölgesel, ulusal veya küresel düzeyde etkisi olabilecek engelleme talimatlarının yer bakımından uygulanmasına ilişkin hükümler de yer almalıdır. Uluslararası hukukun temel ilkeleri gözetilmelidir.

Bir hâkim kararıyla internete müdahale edilecekse hangi engelleme tekniğinin uygulanacağına ilişkin nihai karar hâkim tarafından verilmeli, genel engelleme kararı verilerek uygulama idari makamların keyfine bırakılmamalıdır. Bu sebeple, karar vericilerin, hangi engelleme tekniğini uygulayacaklarını gerekçelendirmeleri zorunludur.

AİHM kararları ışığında önemle vurgulamak gerekir ki internet ortamına müdahaleye ilişkin tüm adli ve idari süreçlerde en üst düzey şeffaflık sağlanmalıdır. Bu doğrultuda, menfaatleri etkilenen kişiler sürece dâhil edilmeli, bir bildirim söz konusu olmayacaksa kararın neden derhâl uygulanması gerektiği somut olarak ortaya koyulmalı, hangi içeriğin engelleneceği (maddi hukuk) ve nasıl engelleneceği (usûl hukuku) belirlenmeli, engelleme kararları somut hukuka aykırılığı mutlaka nitelendirmeli, tanımlamalı ve engelleme kararlarına karşı etkin bir itiraz mekanizması var olmalıdır.

Menfaatleri etkilenenler dışında söz konusu içeriğe erişmek isteyenler de bilgilendirilmelidir. Bu tür tedbirlerin hukuki dayanağı, gerekliliği ve gerekçesi, bu işlemi emreden mahkeme kararı ve bu karara itiraz gibi bilgiler dahil, bu konularda kamuya bilgi verilmelidir. Engelleme talebine dayanak teşkil eden içeriğin yetkili makam tarafından incelenmesi ve zarar gören kişi veya kurumun dinlenmesi sağlanmalıdır. Dinleme fiilen mümkün değilse veya güdülen menfaate zarar verecekse bundan vazgeçilebilmesi mümkündür.

İnternet ortamındaki içeriğin değeri hızlıca ortadan kalkabilmektedir. Çok kısa süreli bir engelleme veya içeriğin yayından kaldırılması tedbiri,

verilen mesajı veya ulaşılmak istenen amacı anlamsız kılabilmektedir. Bu sebeple, müdahalelerin bu dinamizme uygun hak arama yöntemlerini barındırması gerekmektedir. Müdahale kararlarına karşı pratik itiraz imkânı ve etkin hak arama mekanizmaları tesis edilmelidir. Ayrıca, keyfi müdahalelere ilişkin özel koruma mekanizmaları ve tazmin imkânları var olmalıdır. Kısaca, içerikler çok hızlı bir şekilde değerini yitirebileceği için itiraz mekanizmaları da aynı hızda işlemelidir.

Şeffaflığın ve etkin itiraz mekanizmalarının hem *ex-ante* hem de *ex-post* aşamalarda sağlanması gerekir. *Ex-ante* yollar, engellemeye konu olan web sitelerinin sahiplerine ön bildirim; *ex-post* yollar ise bir engelleme kararı uygulandıktan sonra kapsamını kısıtlamak veya yeni koşullar dikkate alınarak itiraz etmek için etkin mekanizmalar sunmaktır. Dijital yollarla bildirim dahi bu bağlamda yeterli olabilmektedir.

İtiraz imkânı web sitesinin sahibi veya platformun işleteni gibi salt hak sahiplerine değil, her türlü menfaati doğrudan veya dolaylı olarak etkilenen tüm internet kullanıcılarına verilmelidir. Nihayetinde AİHM'in, internet kısıtlamaları bağlamında mağdur sıfatını artık geniş yorumladığı dikkate alınırsa itiraz hakkına sahip kişilerin mümkün olduğunca geniş yorumlanması gerekir. Hukuka aykırı içeriklerin, internet sitelerinin ve platformlarının yerli veya yabancı sahibi, bu internet sitelerinin veya platformlarının kullanıcıları veya bu site ve platformları link olarak verenler ve bu içeriklere abone olanlar, bu engellemelerin yan etkisi sebebiyle hizmetlerine hanel gelen kişiler ve engellenen web sitelerinin kullanıcılarının tamamının sürece dâhil olması değerlendirilmelidir.

AİHM içtihatlarında çerçevesi çizilmiş ve yerel hukukta mutlaka dikkate alınması gereken son konu ise platformların hukuki sorumluluğudur. Bu platform bir haber sitesi de olabilir bir sosyal medya ağı da. AİHM'ye göre platformlar içeriği saklamak ve erişmek için birer araç olup içeriğin kendisiyle özdeşleştirilmemelidir. Erişimin engellenmesi tedbiri söz konusu olduğunda varsayımlarla hareket edilmemeli ve somut bir hukuka aykırılık var olmalıdır.

Keza platform sorumluluğuna ilişkin muafiyet kuralları gözetilmelidir. *Delfi v. Estonya* kararında ilk kez karara bağlandığı ve *MTE ve Index.hu Zrt v. Macaristan* kararı ile teyit edildiği üzere her türlü hukuki zarardan platformun veya hizmet sağlayıcının müteselsil veya müşterek sorumluluğuna gidilmemelidir. Böyle bir sorumluluk ancak özel

koşullarda ve sadece nefret söylemi ve şiddete teşvik gibi sebeplerden dolayı söz konusu olmalıdır.

İnternet Aracı Platformlarının Rollerini ve Sorumluluklarına İlişkin Tavsiye Kararı'nda da vurgulandığı üzere kullanıcılara, içerik sağlayıcılara ve internet platformlarına karşı, ifade özgürlüğünü zedeleme niyetiyle kamunun katılımını önleme amaçlı stratejik davalar (SLAPP - *strategic lawsuits against public participation*) veya kötü niyetli ve bezdirme amaçlı davalar açılabilir. Bunları önlemeye dönük özel bir düzenleme yapılmaması sosyal teknik olarak nitelendirilebilmektedir. Bu durum ise ifade özgürlüğüne demokratik bir toplum düzeninde kabul edilmeyecek nitelikte ölçsüz bir müdahale teşkil edebilecektir. Devletlere yüklenen bu yükümlülük karşısında hizmet sağlayıcıların da buna denk gelen temel yükümlülükleri vardır.

İnternet Aracı Platformlarının Rollerini ve Sorumluluklarına İlişkin Tavsiye Kararı'nda da belirtildiği üzere, platformlar, aracı hizmet sağlayıcılar veya geniş ifadeyle hizmet sağlayıcılar "Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler: Birleşmiş Milletler 'Koruma, Saygı Gösterme ve Telafi Edici Çözüm Üretme' Çerçevesi"ne uygun şekilde, tüm eylemlerinde kullanıcılarının ve etkilenen tarafların insan haklarına saygı göstermekle yükümlüdür. Bu yükümlülük, uygulanabilir hukuk kurallarına ve düzenleyici çerçevelere uyumlu şekilde hareket etme sorumluluğunu da içermektedir.

Diğer bir deyişle, hizmet sağlayıcılar tamamen kontrolsüz ve hukukun dışında değildir. AİHM bir denge kurarak hizmet sağlayıcılara belirli hukuki muafiyetleri koşullu olarak tanımaktadır. Hizmet sağlayıcıların en temel yükümlülüğü, hukuka aykırı içerik hakkında bilgilendirildiklerinde içeriği kaldırmak veya bu içeriğe erişimi engellemektir. Sistemlerini proaktif şekilde tarayarak nefret söylemi ve şiddete teşvik içeriğini filtrelemekle yükümlüdürler.

Daha genel bir ifadeyle, kullanıcıların temel hak ve hürriyetlerine yönelik talepleri etkin şekilde çözümlenmek durumundadırlar. Bu tür bir mekanizmayı kurmamış ve mekanizmanın etkinliğini sağlamamış bir platform veya hizmet sağlayıcısı, kendisine özel olarak tanınmış hukuki muafiyetlerden faydalanamayacaktır. Kısaca, ne kadar etkin uyar-kaldır mekanizması varsa o kadar az hukuki sorumluluk söz konusu olacaktır.

AİHM'in internet ve insan hakları konusundaki yaklaşımının özeti AİHS'in 8. ve 10. maddesi arasında denge sağlanması; ayrıca, internete

ilişkin tüm süreçlerde hukuki dinlenilme ve adil yargılanma haklarının temin edilmesidir.

SONUÇ

İnternete erişim temel bir insan hakkıdır. İnternet hem bireylerin hem de devletlerin temel iletişim ve bilgi paylaşım mecrası hâline gelmiştir. İnternetin sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi veya ticari amaçlarla kullanım alanları her geçen gün artmakta; bir yandan da altyapı, esaslı bir dönüşüm geçirmektedir⁶¹. Bireysel kullanımın yanı sıra kamu hizmetlerinin sunumunda da artık varsayılan mecra internettir. Keza devletler arasındaki çatışmalar da internet ağına taşınmıştır⁶².

İnternet klasik bir iletişim aracı olarak görülmemelidir. Nihayetinde internet bir iletişim ağı olduğu kadar bilgiye erişim ağıdır. İnternetin kullanım alanlarının çok hızlı bir şekilde artması sebebiyle olası bir engelleme veya kısıtlamadan etkilenecek hakların sayısı da artmıştır.

Bu çalışmada AİHM'in kararları ışığında ideal bir internet yasasının nasıl olması gerektiği sorusunun yanıtı bulunmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda AİHM'in internet içeriğine erişimin engellenmesi veya içeriğin filtrelenmesine, internet içeriğinin kaldırılmasına ve internet içeriğinden veya bağlantıdan dolayı hukuki sorumluluğa ilişkin kararları genel hatlarıyla incelenmiştir. Belirtmek gerekir ki bu konuya ilişkin AİHM içtihatları önemli ölçüde istikrar kazanmıştır.

AİHM'in içtihatları ışığında ideal bir internet yasası özetle şu kriterleri sağlamalıdır:

(1) İnternet ortamının düzenlenmesine ilişkin açık bir yasal düzenleme olmalıdır.

⁶¹ İnternet bir yandan küreselleşmesini sürdürürken bir yandan da bir kırılmanın eşliğindedir. Yerleşme ve fragmantasyonun bu hızda artmasıyla beraber her bir devlete ait müstakil ve dış ağ ile sınırlı etkileşimi olan özel internet adacıklarının oluşması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bunun neticesinde ise internetin küresel bir ağ olmaktan çıkması ve oluşan bu yeni adacıklar arasında seyahat etmenin de özel kurallara tabi tutulması söz konusu olacaktır. Bu konuda bkz. Hill, J.F. (2012). *Internet Fragmentation Highlighting the Major Technical, Governance and Diplomatic Challenges for U.S. Policy Makers* https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/internet_fragmentation_jonah_hill.pdf (Erişim tarihi: 1/11/2020). Graham, S. (2017). "Cyberborders and the Right to Travel in Cyberspace", Kohl, U. (editör) *The Net and the Nation State - Multidisciplinary Perspectives on Internet Governance*, Cambridge: Cambridge University Press.

⁶² "Netwar" olarak da adlandırılan bu tür çatışmalara ilişkin temel bir inceleme için bkz. Arquilla, J., Ronfeldt, D.F. (2001). *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy*, Santa Monica: Rand.

(2) İnternete açık ve meşru amaçlarla müdahale edilmelidir.

(3) Müdahale geçici nitelikte olmalıdır.

(4) Müdahale belirli bir hedefe yönelmeli ve spesifik olmalıdır.

(5) Ölçülülük ilkesi her daim gözetilmeli ve en az müdahaleci tekniğin kullanılması zorunlu tutulmalıdır. Müdahale gerekçeleri demokratik bir toplumda gerekli olmalı ve müdahale için baskın bir sosyal ihtiyaç bulunmalıdır. Bir içeriğe yönelik tedbirin genel bir engellemeye dönüşmesini önleyecek teknik önlemler alınmalıdır.

(6) İnternet ortamına ancak bir mahkeme kararıyla müdahale edilmelidir. İdari makamlara istisnai durumlarda ve kararlarının bağımsız mahkemelerce etkin şekilde denetlenmesini temin edecek mekanizmaların kurulması kaydıyla yetki verilmelidir.

(7) İnternete müdahale kararları gerekçeli olmalıdır. Karar, kısıtlamanın etkinliği ve aşırı engelleme risklerine göre yapılacak bir değerlendirmeye dayanmalıdır. Bu değerlendirme, kısıtlamanın internet içeriğine veya belirli tip içeriğe erişimi ölçsüz engelleyip engellemeyeceğini ve ayrıca belirtilen meşru amaca ulaşmak için en az kısıtlayıcı araç olup olmadığını içermelidir.

(8) Tüm süreçte en üst düzeyde şeffaflık sağlanmalıdır.

(9) Müdahale kararlarına ilişkin pratik itiraz imkânı ve etkin hak arama mekanizmaları tesis edilmelidir.

(10) Keyfî müdahalelere ilişkin özel koruma mekanizmaları ve tazmin imkânları var olmalıdır.

(11) Platform sorumluluğuna ilişkin muafiyet kuralları gözetilmelidir. Her türlü hukuki zarardan değil, sadece nefret söylemi ve şiddete teşvik içeriklerinden dolayı bunların sorumluluklarına gidilebilmelidir.

(12) Platformların, uyar-kaldır mekanizmalarının etkinliğini sağlaması temin edilmelidir.

İnternet ortamını düzenleyecek yasanın bu bağlamda çerçeve değil, kazuistik olması kaçınılmazdır ve ideal olan da budur. Bu tür mevzuat, konunun teknik ve hukuki boyutuna uygun olarak kaleme almalı ve tüm paydaşların, internet ortamındaki davranışlarını önceden düzenleyebilmesini temin etmelidir.

Önemle belirtmek gerekir ki, internete erişimin engellenmesinin veya kısıtlanmasının yan etkileri çok fazladır. Bu sebeple, internete yönelik bir kısıtlamaya üstün bir kamusal yararın varlığı durumunda ve son çare olarak başvurulması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, internete ilişkin bir müdahale kararı verilirken etkilenmesi muhtemel tüm temel hak ve hürriyetlere ilişkin müdahale sebepleri ve usullerinin göz önünde bulundurulması gerekir.

İnternet içeriğine müdahale eden bir düzenlemenin bireyleri hareketsizliğe itmemesi, aksine internetin kullanımını teşvik etmesi gerekmektedir. Hakkın özü bilhassa internet içeriğine doğrudan değil ama dolaylı teknikler kullanarak müdahale edildiğinde önem taşımaktadır. Somut olayda, engellenen veya kısıtlanan içeriğin özelliklerine göre bu hakların ayrı ayrı tespit edilmesi ve bu hakların teknolojik gelişmelere uygun bir şekilde yeniden yorumlanması gerekmektedir.

Özetle, AİHM'in içtihatları ışığında ideal bir internet düzenlemesi, hukuk ve teknoloji arasındaki uyumun en üst düzeyde gözetildiği bir düzenlemedir. İnternetin etkilediği hakların çokluğu ve çeşitliliği sebebiyle bu tür bir yasanın *sui generis* nitelikte olması ve hem kamu hukuku hem de özel hukuka ilişkin hükümler içermesi kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

- ARQUILLA, John ve RONFELDT, David F. (2001). *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy*, Santa Monica: Rand.
- BIDGOLI, Hossein (2004). *The Internet encyclopedia - Volume 2*, Hoboken New Jersey: John Wiley & Sons.
- DEIBERT, Ronald, PALFREY, John, ROHOZINSKI, Rafal ve ZITTRAIN, Jonathan (2008). *Access Denied: the Practice and Policy of Global Internet Filtering*, Cambridge: MIT Press.
- DEIBERT, Ronald, PALFREY, John, ROHOZINSKI, Rafal ve ZITTRAIN, Jonathan (2010). *Access Controlled: the Shaping of Power, Rights, and Rule in Cyberspace*, Cambridge: MIT Press.
- DEIBERT, Ronald, PALFREY, John, ROHOZINSKI, Rafal ve ZITTRAIN, Jonathan (2012). *Access Contested: Security, Identity, and Resistance in Asian Cyberspace Information Revolution and Global Politics*, Cambridge: MIT Press.
- DINWOODIE, Graeme B. (2017). *A Comparative Analysis of the Secondary Liability of Online Service Providers*, Cham: Springer.
- GEIGER, Christophe ve IZYUMENKO, Elena (2020). "Blocking Orders: Assessing Tensions with Human Rights", FROSIO, G. (editör) *Oxford Handbook of Online Intermediary Liability*, Oxford: Oxford University Press.
- HILL, Jonah Force (2012). *Internet Fragmentation Highlighting the Major Technical, Governance and Diplomatic Challenges for U.S. Policy Makers*, https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/internet_fragmentation_jonah_hill.pdf.
- KÖKSAL, Tuğçe Duygu (2018). "İnternet sağlayıcılarının üçüncü kişiler tarafından yapılan yorumlar bakımından hukuki sorumluluğu üzerine: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Delfi Kararı", *Suç ve Ceza*, S. 1, s. 95-114.
- LAMBERT, Paul (2018). *Gringras: The Laws of the Internet*, Haywards Heath: Bloomsbury Professional.
- MATHIASON, John (2009). *Internet Governance: the New Frontier of Global Institutions*, London: Routledge.

- McGONAGLE, Tarlach (2020). "Free Expression and Internet Intermediaries: The Changing Geometry of European Regulation", içinde Frosio, G. (editör) *Oxford Handbook of Online Intermediary Liability*, Oxford: Oxford University Press, s. 474.
- MUELLER, Milton (2002). *Ruling the Root Internet governance and the Taming of Cyberspace*, Cambridge: MIT Press.
- RYAN, Johnny (2010). *A History of the Internet and the Digital Future*, London: Reaktion Books.
- SCHULZE, Reiner ve STAUDENMAYER, Dirk (2020). *EU Digital Law Article-by-Article Commentary*, Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- SMITH, Graham (2017). "Cyberborders and the Right to Travel in Cyberspace", içinde Kohl, U. (editör) *The Net and the Nation State - Multidisciplinary Perspectives on Internet Governance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- SUSI, Mart (2014). "Delfi AS v. Estonia", *The American Journal of International Law*, S. 108, s. 295-302.
- TAŞKIN, Şaban Cankat (2016). *İnternete Erişim Yasakları*, Ankara: Seçkin.

AİHM Kararları

- Ahmet Yıldırım/Türkiye, B. No: 3111/10, 18/12/2012.
- Akdeniz/Türkiye, B. No: 20877/10, 11/3/2014.
- Bulgakov/Rusya, B. No: 20159/15, 23/6/2020.
- Cengiz ve diğerleri/Türkiye, B. No: 48226/10 ve 14027/11, 1/12/2015.
- Delfi AS/Estonya, B. No: 64569/09, 16/6/2015.
- Engels/Rusya, B. No: 61919/16, 23/6/2020.
- Høiness/Norveç, B. No: 43624/14, 19/6/2019.
- Jankovskis/Litvanya, B. No. 21575/08, 17/4/2017.
- Kablis/ Rusya, B. No: 48310/16 ve 59663/17, 30/4/2019.
- Kalda/Estonia, B. No: 17429/10, 19/1/2016.
- M.L. ve W.W./Almanya, B. No: 60798/10 ve 65599/10, 28/6/2018.
- Magyar Jeti Zrt/Macaristan, B. No: 11257/16, 4/12/2018.

- Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete (MTE) ve Index.hu Zrt/ Macaristan, B. No: 22947/13, 2/5/2016.
- OOO Flavus ve diğerleri/Rusya, B. No: 12468/15, 23489/15, 19074/16, 23/6/2020.
- Rolf Anders Daniel PIHL/İsveç, B. No: 74742/14, 7/2/2017.
- Tamiz/Birleşik Krallık, B. No: 3877/14, 19/9/2017.
- Vladimir Kharitonov/Rusya, B. No: 10795/14, 23/6/2020.
- Węgrzynowski and Smolczewski/Polonya, B. No:33846/07, 16/7/2013.

Avrupa Konseyi Belgeleri

- Recommendation No. R (99) 5 of the Committee of Ministers to member states for the protection of privacy on the Internet Guidelines for the protection of individuals with regard to the collection and processing of personal data on information highways (adopted by the Committee of Ministers on 23 February 1999 at the 660th meeting of the Minister's Deputies), https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804f4429
- Recommendation No. R (2000) 13 of the Committee of Ministers to member states on a European policy on access to archives (Adopted by the Committee of Ministers on 13 July 2000, at the 717th meeting of the Ministers' Deputies) <https://rm.coe.int/16804cea4f>
- Recommendation Rec (2001) 8 of the Committee of Ministers to member states on self-regulation concerning cyber content (self-regulation and user protection against illegal or harmful content on new communications and information services) (Adopted by the Committee of Ministers on 5 September 2001, at the 762nd meeting of the Ministers' Deputies) <https://www.osce.org/files/f/documents/0/7/31584.pdf>
- Committee of Ministers Declaration on freedom of communication on the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 28 May 2003 at the 840th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dfbd5
- Declaration of the Committee of Ministers on human rights and the rule of law in the Information Society CM(2005)56, https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Public_participation_internet_governance/Declaration-Information-Society/011_DeclarationFinal%20text_en.asp

- Recommendation Rec(2006)12 of the Committee of Ministers to member states on empowering children in the new information and communications environment (Adopted by the Committee of Ministers on 27 September 2006 at the 974th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805af669
- Recommendation CM/Rec(2007)11 of the Committee of Ministers to member states on promoting freedom of expression and information in the new information and communications environment (Adopted by the Committee of Ministers on 26 September 2007 at the 1005th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d4d0e
- Recommendation CM/Rec(2007)16 of the Committee of Ministers to member states on measures to promote the public service value of the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 7 November 2007 at the 1010th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d4a39
- Recommendation CM/Rec(2008)6 of the Committee of Ministers to member states on measures to promote the respect for freedom of expression and information with regard to Internet filters (Adopted by the Committee of Ministers on 26 March 2008 at the 1022nd meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d3bc4
- Declaration of the Committee of Ministers on protecting the dignity, security and privacy of children on the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 20 February 2008 at the 1018th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d3d2d
- Recommendation CM/Rec(2009)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to protect children against harmful content and behaviour and to promote their active participation in the new information and communications environment (Adopted by the Committee of Ministers on 8 July 2009 at the 1063rd meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d0b0f
- Declaration of the Committee of Ministers on network neutrality (Adopted by the Committee of Ministers on 29 September 2010 at the

1094th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805ce58f

- Declaration of the Committee of Ministers on the management of the Internet protocol address resources in the public interest (Adopted by the Committee of Ministers on 29 September 2010 at the 1094th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805ce5bd
- Declaration by the Committee of Ministers on the protection of freedom of expression and information and freedom of assembly and association with regard to Internet domain names and name strings (Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011 at the 1121st meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805b1059
- Declaration by the Committee of Ministers on Internet governance principles (Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011 at the 1121st meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cc2f6
- Recommendation CM/Rec(2011)7 of the Committee of Ministers to member states on a new notion of media (Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011 at the 1121st meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cc2c0
- Recommendation CM/Rec(2011)8 of the Committee of Ministers to member states on the protection and promotion of the universality, integrity and openness of the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011 at the 1121st meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cc2f8
- Declaration of the Committee of Ministers on the protection of freedom of expression and freedom of assembly and association with regard to privately operated Internet platforms and online service providers (Adopted by the Committee of Ministers on 7 December 2011 at the 1129th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cb844
- Recommendation CM/Rec(2012)3 of the Committee of Ministers to member States on the protection of human rights with regard to search engines (Adopted by the Committee of Ministers on 4 April 2012 at the

1139th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805caa87

- Recommendation CM/Rec(2012)4 of the Committee of Ministers to member States on the protection of human rights with regard to social networking services (Adopted by the Committee of Ministers on 4 April 2012 at the 1139th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805caa9b
- Recommendation of the Committee of Ministers to member States on a Guide to human rights for Internet users (Adopted by the Committee of Ministers on 16 April 2014 at the 1197th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804d5b31
- Recommendation CM/Rec(2015)6 of the Committee of Ministers to member States on the free, transboundary flow of information on the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 1 April 2015, at the 1224th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c3f20
- Recommendation CM/Rec(2016)1 of the Committee of Ministers to member States on protecting and promoting the right to freedom of expression and the right to private life with regard to network neutrality (Adopted by the Committee of Ministers on 13 January 2016, at the 1244th meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1e59
- Recommendation CM/Rec(2016)5 of the Committee of Ministers to member States on Internet freedom (Adopted by the Committee of Ministers on 13 April 2016 at the 1253rd meeting of the Ministers' Deputies) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016806415fa
- Recommendation CM/Rec(2018)2 of the Committee of Ministers to member States on the roles and responsibilities of internet intermediaries (Adopted by the Committee of Ministers on 7 March 2018 at the 1309th meeting of the Ministers' Deputies) <https://rm.coe.int/1680790e14>

